

แนวความคิด เกี่ยวกับสถาบันและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในประเทศไทย

ประเทศไทยเรามีพระมหากษัตริย์ปกครองกันมาแต่โบราณกาลนับแต่ในยุคต้นของประวัติศาสตร์ชาติไทย เมื่อประชาชนเชื้อชาติไทยได้รวมตัวกันขึ้นเป็นชาติ ก็จำเป็นต้องหาผู้นำซึ่งจะสามารถรวบรวมหมู่คณะให้เป็นปึกแผ่นอันหนึ่งอันเดียวกันและสามารถที่จะให้ความคุ้มครองป้องกันภัยทั้งหลายได้ บุคคลผู้ซึ่งจะได้รับการยกย่องให้อยู่ในฐานะผู้นำนี้ก็ เป็นธรรมดาที่จะต้องเป็นผู้ซึ่งเป็นที่รักของประชาชนโดยทั่วไป และมีความสามารถที่จะปกป้องคุ้มกันอันตรายให้แก่ปวงชนได้ กล่าวคือ เป็นผู้นำออกรบพุ่งป้องกันบ้านเมืองในเวลามีศึก และเป็นเสมือนพ่อของราษฎรในยามสงบ¹ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากเหตุผลโดยทั่วไปก็ เห็นได้ว่าเป็นความจำเป็นโดยแท้ที่จะทำให้ประเทศชาติบ้านเมืองจำเป็นต้องมีพระมหากษัตริย์ปกครอง² และสังคมไทยก็เป็นสังคมที่ไม่เคยว่างเว้นจากการมีพระมหากษัตริย์ ในยุคสมัยที่เกิดเหตุวิบัติเสียบ้านเสียเมืองเมื่อมีผู้นำประชาชนกอบกู้บ้านเมืองคืนมา เป็นอิสระได้ ประชาชนทั้งปวงก็พากันยกย่องผู้นำนั้นขึ้นเป็นกษัตริย์สืบสถาบันนี้ต่อมามิได้ขาด ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะเหตุว่าคนไทยแลเห็นความจำเป็นแห่งสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีต่อชีวิตความเป็นอยู่ ต่อสังคมและต่อการสืบทอดวัฒนธรรมไทย ความจำเป็นนี้ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมไทย ทำให้สังคมไทยมีวิญญูณ และเอกลักษณ์ของตนเองแตกต่างจากสังคมอื่น³ แนวความคิดเกี่ยวกับสถาบันและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ของไทยอาจเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคแต่ละสมัย โดยมีเหตุผลเนื่องมาจากอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมและศาสนา แต่ก็มีได้ทำให้ฐานะอันแท้จริงของพระมหากษัตริย์คือความเป็น "ผู้นำ" ในทางจิตใจของประชาชนเปลี่ยนแปลงไปด้วย

¹ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, "The old Siamese conception of the monarchy." ใน ขุมนุมพระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 251-7), หน้า 99.

² พระยาศรีวิสารวาจา, "พระมหากษัตริย์ในประเทศไทย." ใน ศรีวิสารวาจา (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511), หน้า

³ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สถาบันพระมหากษัตริย์." ใน ลักษณะไทย เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2525), หน้า 24.

แนวความคิด เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ในแต่ละยุคสมัยอาจแยกพิจารณาได้ดังนี้

แนวความคิด เกี่ยวกับสถาบันและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัย

สุโขทัย เป็นนครหลวงแห่งแรกของประชาชนเชื้อสายไทย¹ ที่ได้สถาปนาขึ้นหลังจากขับอิทธิพลของขอมไปจากดินแดนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้ได้แล้ว สังคมไทยในยุคนี้มีลักษณะ เป็นสังคมเผ่า² (Tribal Society) อันหมายถึงสังคมที่ประกอบไปด้วยคน ซึ่งอยู่ในเผ่าพันธ์เดียวกัน มีความเกี่ยวพันและผูกพันกันหนาแน่นในทางสายโลหิต สังคมเช่นนี้จึงเป็นสังคมที่ไม่ใหญ่โตนัก มีคนจำนวนจำกัดและอยู่ในเนื้อที่ซึ่งไม่กว้างขวาง อาณาเขตของสุโขทัยในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ซึ่งเป็นปฐมกษัตริย์ประกอบด้วยเมืองสุโขทัยและศรีสัชชนาลัยเท่านั้น³ แต่ก็ได้ขยายกว้างขวางขึ้นในสมัยต่อ ๆ มา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ของประชาชนสุโขทัยก็มีลักษณะ เป็นความสัมพันธ์ทางใจ อันเกิดจากความรู้สึกว่าเป็นคนสายเลือดเดียวกัน และอยู่ภายใต้การปกครอง โดย "พ่อขุน" องค์เดียวกัน หลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับอาณาจักรสุโขทัยที่มีอยู่ไม่มากนัก ซึ่งที่สำคัญและเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป คือ ศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งเชื่อว่าจารึกขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 1829 ถึง พ.ศ. 1900 เป็นบันทึกซึ่งกล่าวถึงสภาพสังคมและการปกครองในยุคนั้น ไวละเอียดกว่าหลักฐานอื่น ๆ ที่ค้นพบในปัจจุบัน ศิลาจารึกนี้เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงสังคมไทยในสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ 19 และนอกจากจะเป็นข้อเท็จจริงอันถือเป็นหลักฐานได้แล้ว ก็ยังเป็นเอกสารที่แสดงให้เห็นถึงอุดมคติและความปรารถนาของคน เมืองสุโขทัยในสมัยนั้นไว้อย่างน่าจับใจมากอีกด้วย จากการพิจารณารายละเอียดที่ปรากฏในศิลาจารึกนี้ประกอบกับจารึกอื่น ๆ เท่าที่มีอยู่ ทำให้สามารถเข้าใจถึงสถานะภาพตลอดจนแนวความคิดเกี่ยวกับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัยได้ว่าพระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัยนี้ทรงเป็น "ผู้ครองนคร" ซึ่งเป็นผู้ทรงสิทธิเหนืออาณาประชาราษฎร์ทั้งปวง เห็นได้จากข้อความในศิลาจารึกที่ว่า "เมื่อชั่วพ่อขุน

¹ ประเสริฐ ณ นคร, "ประวัติศาสตร์สุโขทัย" ใน วินิจฉัยปัญหาเศรษฐกิจการเมืองและสังคมสมัยสุโขทัย (กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2519), หน้า 38.

² ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สังคมไทย." ใน ลักษณะไทย เล่ม 1, หน้า 2.

³ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "อำนาจทางการเมืองอาณาจักรสุโขทัย" ใน วินิจฉัยปัญหาเศรษฐกิจ..., หน้า 2.

ฎำเรอแก่ฟ้อกู (ฟ้อกูนศร้อินทราทิตย้) ฟ้อกูต่าย ย้งแต่ฟ้อกู (ฟ้อกูนบานเมือง) ฎฟ้รำบำเรอ
แก่ฟ้อกูด้งบำเรอแก่ฟ้อกู ฟ้อกูต่าย จ้งได้เมืองแก่กู่ท้งกลม" เห็นได้วำ สิทธิในการเป็นฟ้อกูเมือง
หรือเป็นพระมหากษัตริย้ครองกรุงสุโขทัยนี้ สืบทอดมำสู่ฟ้อกูนรามค้ำแหงโดยการสืบสันตติวงศ์
ซึ่งเป็นหลักการเดียวกับการถำยทอดทรัพย์มรดกของประชาชนในสมัยนั้นโดยท้วไป ด้งปรากฏ
ในจำริกวำ "ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล้ ล้มท่ายต่ายกวำเหยำ เรือ่นฟ้อกูเชื้อ เลือค้ำมัน ชำงช.
ลูกเมือย เยียช้ำ ไฟร้ฟ้ำช้ำไทย ป่ำหมากป่ำพลู ฟ้อกูเชื้อมันไว้แก่ลูกมันสิ้น" จากการสืบราช
สันตติวงศ์โดยหลักการนี้ ทำให้ฟ้อกูนรามค้ำแหงสืบสิทธิในฐานะฟ้อกูเมืองหรือผู้ครองนครจาก
ฟ้อกูนศร้อินทราทิตย้ ผู้ซึ่งได้รับการยกย่องให้เป็นประมุขของบ้านเมือง เนื่องจกเป็นผู้นำใน
การรวบรวมประชาชนเชื้อชาติไทยเข้าเป็นปึกแผ่น การที่ฟ้อกูนรามค้ำแหงได้รับสิทธิและพระ
ราชอำนาจในประการนี้ ทำให้ฟ้อกูนรามค้ำแหงมีหน้าที่ที่จ้จะต้องปกครองบ้านเมืองและดูแลทุกข์
สุขของอำมปาประชาราษฎรต้งปวง ด้งข้อความปรากฏในจำริกวำ "1214 ศก ปีมะโรง
ฟ้อกูนรามค้ำแหง เจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัยนี้ ปลุกไม้ตาลได้ลี้บสี่เข้า จ้งให้ชำงพันชดำนหิน
ด้งหวำงกลางไม้ตาลนี้.....มิใช่วันสุตธรรม ฟ้อกูนรามค้ำแหงเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัย สุโขทัย
ขึ้นนั่งเหนือชดำนหิน ให้ฝูงท้วยลูกเจ้าลูกขุน ฝูงท้วยถือบ้านถือเมือง" ข้อความนี้ชวนให้คิดไปได้
วำ พระราชอำนาจในการบริหารบ้านเมืองนี้ ฟ้อกูนรามค้ำแหงจ้จะต้องกระทำร่วมกับ "ลูกเจ้าลูกขุน"
ยอมหมำยถึงผู้มีฐานะ เป็นชนชั้นปกครองหรือชนชั้นสูงในสมัยนั้น¹ การปกครองตลอดจนการพิจารณา
อรรถคดีท้งปวงนั้น จ้จะต้องทำด้วยชื่อตรงยุติธรรมไม่เห็นแก่อำมีสินบนด้งระบุไว้เป็นหลักในจำริก
ที่วำ "ไฟร้ฟ้ำ ลูกเจ้าลูกขุน มิแลผิดแพกแสกวำงกันสวนดูแท้แล้ จ้งแล่งความแก่มันด้วยชื่อ
บ่เข้าผู้ลักม้กผู้ช้อน เห็นช้ำวทำนบ่ใคร่พิน เห็นสินทำนบ่ใคร่เตือด" จ้งเห็นได้วำ พระมหากษัตริย้
ในสมัยสุโขทัย มีหน้าที่ที่จ้จะต้องปกครองบ้านเมืองให้อยู่ด้วยความปลอดภัย คอยปกป้องดูแลให้ลูก
บ้านลูกเมืองมีความสุขและได้รับความยุติธรรม โดยไม่เห็นแก่ฐานะทางสังคมของคู่กรณีหรือสินบน
ใด ๆ แม้จกข้อความในจำริกขำงต้นจะได้กล่าวถึงฐานะของคนในสังคมสุโขทัยวำมีอยู่ 2 ชั้น
คือ ลูกเจ้าลูกขุน และไฟร้ฟ้ำ แต่คนท้งสองชั้นนี้มีความเสมอภาคกันในทางกฎหมาย หรือมีสิทธิ
เท่ำเทียมกันในสายต่ายของผู้ครองแผ่นดิน เมื่อมีความระหวำงกันก็จ้ได้รับการพิจารณาโดยเที่ยง
ตรงไม่เข้ากับฝ่ายใด และไม่ถือวำใครมีสิทธิเหนือกวำใครในความยุติธรรม สถาบันพระมหากษัตริย้

¹ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สังคมไทย.", หน้า 4.

ในสมัยสุโขทัยนั้น เป็นสถาบันของมนุษย์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นมนุษย์มิใช่เทพเจ้า ความใกล้ชิดกับประชาชนนั้นแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นมนุษย์และทรงใช้พระราชอำนาจของพระองค์อย่างผู้นำที่เป็นมนุษย์ มิได้มีเครื่องกีดขวางระหว่างราษฎรและพระมหากษัตริย์ จะเห็นได้ว่าในหลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงนี้ มิได้มีการใช้ราชาศัพท์เมื่อกล่าวถึงองค์พระมหากษัตริย์ คงใช้ศัพท์สามัญเช่นที่ใช้กับคนทั่วไป ทั้งที่เมืองสุโขทัยทั้งเมืองตลอดจนอาณาเขตอื่น ๆ ที่ขึ้นกับเมืองสุโขทัยนั้นก็ถือว่าเป็นของพระมหากษัตริย์ พ่อขุนรามคำแหงก็ได้ประกาศไว้ในศิลาจารึกว่าทรงมีฐานะ เป็นเจ้าของ เมืองโดยสืบทอดทางมรดกต่อจากพ่อขุนบาน เมืองดังกล่าวข้างต้น ยิ่งไปกว่านั้น ประชาชนสุโขทัยยังมีสิทธิที่จะ เข้าถึงตัวผู้ปกครองแผ่นดิน (Right of access) ดังปรากฏข้อความในจารึกว่า "ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้ ทั้งไพร่ฟ้าหน้าปกกลางบ้านกลางเมืองมีถ้อยความเจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวถึงเจ้าขุนบ่ไรไปสั่นกระดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองไต่ยินเรียก เมื่อถามสวนความแก่มั่นด้วยชื่อ ไพร่ใน เมืองสุโขทัยนี้จึงชม" คนที่มีสิทธินี้ในกรุงสุโขทัยได้แก่ประชาชนทั้งปวง ไม่เลือกชั้น ผู้ใดมีความเดือดร้อนหรือมีปัญหาใด ๆ ก็มีสิทธิไปสั่นกระดิ่งที่แขวนไว้หน้าพระราชวังได้ และเมื่อพ่อขุนรามคำแหงไต่ยิน ก็จะได้คำตอบออกมาตราสารถึงความเดือดร้อนนั้นโดยตรง เมื่อทุกคนมีสิทธิที่จะ เข้าถึงตัวผู้ครองแผ่นดิน เช่นนี้ ความแตกต่างระหว่างชนชั้นหรือบุคคลถึงจะมีก็คงจะไม่มีสาระสำคัญพอที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งหรือแบ่งแยกกันในบ้าน เมืองนัก ซึ่งเป็นสิทธิสำคัญซึ่งหาได้ยากในสังคมอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน และเป็นสิทธิที่ประชาชนต้องการแต่สมัยโบราณมาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม หลังจากที่อาณาจักรสุโขทัยได้ตั้งมั่นอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ก็ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางโครงสร้าง อันได้แก่การเพิ่มขึ้นของประชากร และอาณาเขต ตลอดจนการแผ่อิทธิพลของอาณาจักรที่ตั้งอยู่โดยรอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ออยุธยา ซึ่งเป็นอาณาจักรของประชาชนเชื้อสายไทยด้วยกันที่ได้มีกำลังเข้มแข็งขึ้นโดยลำดับ และมีลักษณะของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เหมาะสมสำหรับอาณาจักรที่มีอาณาบริเวณกว้างขวางและมีพลเมืองมาก ผิดกับรูปแบบของพระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัย ซึ่งสามารถบริหารบ้านเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อเมื่อประชากรมีจำนวนไม่มาก และพระมหากษัตริย์สามารถใช้พระราชอำนาจในลักษณะที่เป็น

"พระคุณ" เป็นหลักสำคัญในการปกครองประชาชนมากกว่าการใช้ "พระเดช" กรุงสุโขทัย จึงต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกรุงศรีอยุธยาอย่างเด็ดขาดไปในที่สุด เมื่อปีพุทธศักราช 1921 ¹

แนวความคิด เกี่ยวกับสถาบันและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาได้สถาปนาขึ้น เป็นนครหลวงของไทย เมื่อปีพุทธศักราช 1893 ² ในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 เวลานั้นกรุงสุโขทัยเริ่มอ่อนแอลงในทางการทหารและการปกครอง ปรากฏหลักฐานต้องตรงกันในหนังสือจามเทวีวงศ์ และชินกาลมาลินีว่า "พระเจ้าอรรดลไทยบพิตร ได้เสวยราชสมบัติในกรุงสุโขทัยพระองค์ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ได้ปฏิบัติพระพุทธรูปองค์เป็นนิจกาล เพลินไปในราชสกุลฝ่ายเดียว มิได้คิดราชกิจในการณรงค์สงคราม กิตติศัพท์ก็ปรากฏไปในนานาประเทศ ครั้งนั้นพระเจ้ารามาธิบดี เสวยราชสมบัติในกรุงอโยธยามหานครทราบเหตุดังนั้นแล้ว ก็ยกจัดกรุงศรีอยุธยาเมืองทวิสาขนคร อันเป็นกิ่งเมืองน้อยแห่งเมืองสุโขทัยนั้นได้แล้ว ยังสมเด็จพระราชโอรสทรงพระนามว่า เดชะราชกุมาร ให้เสวยราชสมบัติในทวิสาขนครแล้ว พระองค์ก็เสด็จกลับมายังกรุงศรีอยุธยา ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าอรรดลไทยจึงวิ่งวอนไปด้วยทางพระราชไมตรี ขอให้เมืองทวิสาขนครแก่พระเจ้ารามาธิบดี พระเจ้ารามาธิบดีให้ตั้งสัตย์สาบานแล้วก็คืนให้เมืองทวิสาขนครแก่พระเจ้าอรรดลไทย" ข้อความที่คัดมานี้ แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดในรูปแบบของสถาบันพระมหากษัตริย์ระหว่าง 2 นคร ความอ่อนแอในกรุงสุโขทัยในด้านต่าง ๆ คงจะมีขึ้นถึงขีดซึ่งพระมหากษัตริย์ไม่สามารถจะใช้อำนาจปกครองป้องกันบ้านเมืองได้ จึงจำต้องยอมอ่อนน้อมทำไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมาตีชิงบ้านเมือง ในทางกรุงศรีอยุธยานั้น แม้จะเป็นเวลาที่เพิ่งจะเริ่มต้นสร้างเมือง แต่ก็มียุทธกำลังกล้าแข็งพอที่จะยกทัพขึ้นไปตีเอาหัวเมืองต่าง ๆ ได้ ซึ่งนอกจากจะได้กรุงสุโขทัยไว้ในฐานะมิตรประเทศบริวารแล้ว ภายในเวลา 20 ปี กรุงศรีอยุธยาก็ได้เมืองจันทบุรี นครศรีธรรมราช ตะนาวศรี ทวาย มะละกา และชวาไว้ในอำนาจ ³ ที่กรุงศรีอยุธยา

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่เจ็ด (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516), หน้า 420.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 111.

³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, หน้า 406.

มีความสามารถสูงถึงเพียงนี้ก็น่าจะ เชื่อได้ว่าเป็น เพราะเหตุที่มีผู้นำที่มีความสามารถรู้จักใช้พระราชอำนาจในการปกครองอย่างเข้มแข็งและการที่จะใช้อำนาจปกครองเพื่อให้บังเกิดผลเช่นนี้ รูปแบบของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาย่อมจะต้องแตกต่างจากสมัยสุโขทัยอย่างมาก จากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งมีอยู่มาก สามารถอธิบายได้ว่า ระบอบการปกครองของกรุงศรีอยุธยานั้น เป็นระบอบการปกครองซึ่งพระมหากษัตริย์มีอำนาจเป็นล้นพ้นสังคมในสมัยอยุธยา เป็นสังคมที่ขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์โดยตรง ซึ่งต่างกับสมัยสุโขทัยที่พระมหากษัตริย์ทรงปกครองราษฎรเยี่ยงบิดาปกครองบุตร¹ แต่ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรในสมัยอยุธยานั้น เป็นความสัมพันธ์ระหว่างเจ้ากับข้าโดยแท้ ซึ่งอาจอธิบายได้ว่าวิวัฒนาการของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสองสมัยนี้ไม่ได้มีอิทธิพลหรือมีความเชื่อมโยงกันแต่อย่างใด สังคมสมัยสุโขทัย เป็นสังคมของคนที่มีจิตใจอ่อนโยน และมีความเจริญทางวิชาการสูงกว่า เห็นได้จากระบบชลประทาน สถาปัตยกรรมและวิชาการช่างชั้นสูงอันเห็นได้จากความสามารถในการหล่อพระพุทธรูปโลหะขนาดมหึมา ซึ่งตลอดสมัยอยุธยาก็ยังมีได้เคยหล่อพระพุทธรูปใหญ่ขนาดนั้น แต่สังคมอยุธยานั้น เป็นสังคมของกลุ่มชนที่มีความสามารถในทางการรบและมีความเข้มแข็งในด้านพลกำลัง มากกว่าวิชาการ นครทั้งสองอาจเป็นชุมชนใหญ่มาพร้อมกันแต่เดิมก็ได้ หากแต่สุโขทัยสามารถตั้งตนเป็นอาณาจักรได้ก่อนอยุธยา เพราะการรวบรวมกลุ่มคนที่มีความเข้มแข็งด้านพลกำลังนั้น ผู้นำจะต้องเป็นผู้มีทั้งสติปัญญาและความเข้มแข็งอย่างยิ่ง และจะต้องใช้เวลามีใช้น้อยกว่าจะรวบรวมกำลังขึ้นเป็นปึกแผ่นได้ แต่เมื่อรวบรวมขึ้นได้แล้ว ก็มีกำลังเข้มแข็งอย่างมากในเวลาอันรวดเร็ว ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยานั้นก็ปรากฏว่าตำแหน่งพระมหากษัตริย์นี้เป็นตำแหน่งที่ช่วงชิงกันได้ด้วยอำนาจทางทหาร ผู้ใดที่มีกำลังทางทหารมากที่สุดก็มักจะได้ขึ้น เสวยราชสมบัติ การที่พระมหากษัตริย์องค์หนึ่งจะ เสด็จขึ้นครองราชสมบัติโดยการปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์องค์ก่อนนั้นมีบ่อยครั้ง กรุงศรีอยุธยามีได้สืบราชสันตติวงศ์กันลงมา เช่นในกรุงสุโขทัย แม้พระราชวงศ์ของพระเจ้าอู่ทองหรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ผู้สร้างกรุงศรีอยุธยานั้นก็ได้ขึ้น เสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาแต่เพียงสองพระองค์เท่านั้น คือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 และสมเด็จพระราเมศวร ซึ่งการ เสด็จขึ้นครองราชสมบัติของพระองค์ต่อจากพระบรมราชาธิราชที่ 1

¹ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สังคมไทย.", หน้า 5.

ซึ่งเป็นพระบิดาล้วน ก็จำต้องสำเร็จโทษพระเจ้าทองจันทร์ พระราชโอรสของพระบิดาด้วย เห็นได้ว่า การผลิตแผ่นดินด้วยการสำเร็จโทษกษัตริย์องค์ก่อนนั้นมีมาตั้งแต่แรกสร้างกรุงศรีอยุธยา ด้วยเหตุนี้ฐานะของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาจึงตั้งอยู่บนพระราชอำนาจแต่อย่างเดียว และมีความผูกพันอยู่กับพระราชอำนาจเหนือสิ่งอื่นใดทั้งสิ้น ส่วนในความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับสังคมในสมัยอยุธยาโดยทั่วไปนั้น พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะต่าง ๆ กันดังต่อไปนี้

ประการแรก ทรงเป็นเจ้าชีวิต ซึ่งหมายความว่า ทรงมีพระราชอำนาจเหนือชีวิตคนทุกคนในสังคมไม่ว่าบุคคลนั้นจะอยู่ในฐานะสูงต่ำอย่างไร ด้วยเหตุว่ากฎหมายทั้งปวงนั้นมีที่มาแต่องค์พระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น กฎหมายจะมีบทบัญญัติอย่างไรก็สุดแล้วแต่จะทรงมีพระบรมราชวินิจฉัย ทั้งนี้ รวมถึงการใช้พระราชอำนาจเหนือชีวิตราษฎรทั้งปวงด้วย¹ จะเห็นได้ว่าความผิดต่อองค์พระมหากษัตริย์ในกฎหมายสมัยอยุธยานั้นครอบคลุมลักษณะความผิดที่กว้างขวางและแสดงให้เห็นฐานะอันสูงส่งของพระมหากษัตริย์ที่อยู่เหนือการล่วงละเมิดด้วยประการใด ๆ ทั้งสิ้น²

แต่อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตที่น่าสนใจอยู่ประการหนึ่งคือ แม้พระมหากษัตริย์จะทรงมีพระราชอำนาจล้นพ้น และทรงมีพระราชอำนาจในการประกาศใช้กฎหมายได้ด้วยพระองค์เองที่เรียกว่า พระราชศาสตร์ ซึ่งเป็นกฎหมายสาขาคติขยายความจากพระธรรมศาสตร์ อันเป็นกฎหมายแม่บททั่วไป เปรียบได้กับแนวคิดเรื่องกฎหมายธรรมชาติของทางตะวันตกแล้ว นอกจากนั้นก็ยังมีกฎหมายอยู่บทหนึ่ง ซึ่งพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชนั้น ทรงบัญญัติขึ้นเพื่อยับยั้งการใช้พระราชอำนาจของพระองค์เอง ซึ่งตามปกติแล้วตามหลักทฤษฎีว่าด้วยพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่ว่าพระมหากษัตริย์จะทำผิดมิได้ (The King can do no wrong) นั้น ได้วางหลักไว้ว่า สิ่งใดที่ทำในนามพระมหากษัตริย์นั้นย่อมจะไม่มีที่ผิด แต่ในกฎหมายมณฑลบาลของไทยยอมรับการทำผิดของพระมหากษัตริย์และเพื่อหลีกเลี่ยงการที่พระมหากษัตริย์จะทำผิดจึงตรากฎหมายมณฑลบาลขึ้นไว้ เป็นการยับยั้งการใช้พระราชอำนาจของพระองค์เอง³

¹ ดูเพิ่มเติมที่ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, กฎหมายสมัยอยุธยา (พระนคร : คิวพร, 2510), หน้า 1-20.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

เช่น กฎมณเฑียรบาล บทที่ 106 ว่า "อนึ่ง พระเจ้าอยู่หัวดำรัสด้วยกิจการคดีถ้อยความ ประการใด ๆ ต้องกฎหมายประเวณีเป็นยุติธรรมแล้ว ให้กระทำตามถ้ามิชอบ จงอาจพิทุลทัตทานครั้งหนึ่งสองครั้งสามครั้ง ถ้ามิฟังให้งดไว้ อย่าเพื่อส่งไป ให้ทุลในที่รโหฐาน ถ้ามิฟังจึงให้กระทำตาม ถ้าผู้ใดมิได้กระทำตามพระอัยการดังนี้ ท่านว่าผู้นั้นละเมิดพระราชอาญา" หรือในบทที่ 113 ตราไว้ว่า "อนึ่ง ทรงพระโอรสแก่ผู้ใดและตรีส เรียกพระแสง อย่าให้เจ้าพนักงานยื่น ถ้ายื่นโทษถึงตาย"

ตามปกติแล้วในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นรัฐาธิปัตย์ เป็นอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน การออกกฎหมายยับยั้ง การใช้อำนาจสูงสุดนั้นตามทฤษฎีจึงทำไม่ได้ ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อรัฐาธิปัตย์เป็นอำนาจสูงสุดในการออกกฎหมาย ก็ย่อมที่จะไม่มีกฎหมายใด ๆ ที่จะออกมาสั่งการแก่รัฐาธิปัตย์ได้ กฎหมายเช่นนี้จึงไม่น่าที่จะมีในโลก แต่กฎหมายเช่นนี้ก็มิได้อยู่ในสมัยอยุธยา และสามารถมีผลบังคับใช้ได้ไม่น้อย แม้ในบางยุคสมัยอาจจะหย่อนไปบ้าง¹ โดยเหตุที่เข้าใจโดยง่าย แต่ก็มิได้มีการก้าวข้ามความสำคัญในกฎมณเฑียรบาลนี้ไปตลอดเวลากว่า 400 ปี ของอาณาจักรอยุธยา

ประการที่สอง พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งหมายความว่า ทรงสามารถใช้พระราชอำนาจในฐานะที่ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั่วพระราชอาณาจักร ดังปรากฏในกฎหมายลักษณะ เบ็ดเสร็จ ซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงประกาศไว้ในพุทธศักราช 1903 ว่า "ที่ในแคว้นแคว้นกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยาติลกภนพรัตนราชธานีบุรีรมย์ เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เป็น (ของ) ราษฎรหามิได้" การที่ประชาชนมีสิทธิถือครองที่ดินก็ด้วยได้รับพระบรมราชานุญาตดังปรากฏสืบมาจนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในโฉนดที่ดินรุ่นแรกนั้น จะมีข้อความระบุว่า พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทยมีพระบรมราชานุญาตให้บุคคลผู้มีชื่อนั้น ๆ เป็นผู้ถือครองที่ดิน แสดงให้เห็นชัดว่า บุคคลมิได้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินซึ่งตนครอบครองอยู่ แต่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ทำมาหากินตามเนื้อที่ที่ปรากฏในเอกสารนั้น เท่านั้น จากการศึกษาที่องค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินนี้ ทำให้พระองค์จะต้องมีพระราชภาระอันยิ่งใหญ่คือการเป็นผู้นำในการปกป้องรักษา

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, หน้า 129-135, และ เล่ม 2, หน้า 243-325.

ประเทศชาติบ้านเมืองของพระองค์ไว้ พระมหากษัตริย์จึงทรงเป็นนักรบและทรงเป็นจอมทัพ เป็นผู้นำทหารในการศึกสงครามทั้งปวง ไม่ว่าจะ เป็นการพระราชสงคราม เพื่อป้องกันประเทศ หรือในการขยายพระราชอาณาเขต การที่ทรงบังคับบัญชากำลังทัพทั้งปวงนี้ ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจที่จะทำการต่าง ๆ เป็นไปตามกฎหมายซึ่งทรงบัญญัติขึ้นนั้นได้

ในประการที่สาม คือ การที่ทรงอยู่ในฐานะธรรมราชา คือทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนาและจะต้องทรงใช้พระราชอำนาจปกป้องรักษาสถาบันแห่งพระพุทธศาสนาตลอดจนศีลธรรมแห่งศาสนานั้นด้วย เห็นได้จากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับ จะระบุถึงพระราชกรณียกิจด้านการทำนุบำรุงพระศาสนาของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลไว้ อย่างละเอียดพิศดารจนนักประวัติศาสตร์ในปัจจุบันสามารถทราบถึงประวัติความเป็นมาของวัดวาอารามทั้งหลายได้เป็นอย่างดี ยิ่งกว่าประวัติของถาวรวัตถุอื่น ๆ การสังคายนาพระไตรปิฎกก็ดี การสร้างพระอารามสำคัญต่าง ๆ เช่น พระพุทธบาทซึ่งเป็นปูชนียสถานที่สำคัญยิ่งในสมัยอยุธยา ได้ถูกบันทึกไว้อย่างละเอียด จึงทำให้เห็นได้ว่า สถานภาพแห่งความเป็นศาสนูปถัมภกของพระมหากษัตริย์นั้น เป็นสิ่งที่ประชาชนต้องการและให้ความสำคัญไม่น้อยกว่าการที่ทรงเป็นจอมทัพหรือทรงเป็นผู้ปกป้องรักษาแผ่นดินและความสงบสุขของอาณาประชาราษฎร์คือการที่ทรงเป็นธรรมราชานั้นเอง เหตุผลนั้นก็เพราะว่า トラบไคที่พระมหากษัตริย์ทรงตั้งมั่นอยู่ในธรรมแห่งพุทธศาสนา มีศัพทราชาธรรมเป็นอาทิ トラบนั้นก็เป็นอันเชื่อมั่นได้ว่า การใช้พระราชอำนาจทั้งปวงของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นเจ้าของชีวิต หรือ การที่ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินดังกล่าวมาข้างต้น ก็จะต้องเป็นไปในทางที่มีนัยคดียุติธรรมและอำนวยประโยชน์อันอุดมให้แก่อาณาประชาราษฎร์อยู่เป็นนิจ หากเมื่อใดที่พระมหากษัตริย์ไม่ตั้งมั่นอยู่ในธรรมแล้ว เมื่อนั้นบ้านเมืองก็มักจะเกิดยุคเข็ญเป็นที่ประจักษ์อยู่¹ ดังนั้น การที่พระมหากษัตริย์จะต้องทรงเป็นธรรมราชา จึงเป็นคุณสมบัติสำคัญ ซึ่งประชาชนชาวไทยในสมัยอยุธยาต้องการ เป็นอย่างยิ่งและ เป็นแนวความคิดหลักอันสำคัญเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาด้วย

แนวความคิดเกี่ยวกับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งก็คือ แนวความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็น เทวราชและทรงใช้พระราชอำนาจในฐานะที่ทรงเป็น

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, หน้า 129-135, และ เล่ม 2, หน้า 243-325.

สมมติเทพ กฎเกณฑ์ตลอดจนขนบประเพณีต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์ที่ใช้กันอยู่ในสมัยอยุธยาหรือแม้แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ตาม ได้ถูกกำหนดขึ้นเพื่อรักษาฐานะ เทวราชของพระมหากษัตริย์ และฐานะ เทวราชของพระมหากษัตริย์นั้น เป็นปัจจัยเดียวที่ทำให้พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทรงมีพระราชอำนาจเป็นล้นพ้น และมีผลต่อรูปแบบของสังคมไทยในสมัยอยุธยาเป็นอย่างมากกล่าวคือ เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะดังที่กล่าวมาแล้ว สังคมในสมัยอยุธยาจึง เป็นสังคมที่ขึ้นอยู่กับพระราชอัธยาศัยและพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ คติ เทวราชหรือสมมติเทพของพระมหากษัตริย์ไทยนั้นมีที่มาจากหลายแหล่ง เช่น ลัทธิมหายานที่เชื่อในการยกฐานะของพระมหากษัตริย์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และเป็นองค์สมมติเทพในที่สุด¹ และลัทธิพราหมณ์ที่เทียบฐานะของพระมหากษัตริย์เท่ากับพระอินทร์ผู้เป็นเจ้าใหญ่ใน เทวภูมิ พระอินทร์ในลัทธิพราหมณ์นี้ ต่างจากพระอินทร์ในทางความเชื่อในทางพุทธศาสนา แต่ก็ เป็นเทพบดีในสรวงสวรรค์เช่นเดียวกัน การยกฐานะของพระมหากษัตริย์ขึ้น เป็นพระอินทร์นี้ เห็นได้จากพระราชพิธีอินทราเชกในสมัยอยุธยา ซึ่งกระทำควบคู่ไปกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษก คำว่าอินทราภิเษกนั้นก็มีความหมายว่า อภิเษกขึ้น เป็นพระอินทร์ พระแท่นราชบัลลังก์ของพระมหากษัตริย์ก็เป็น เครื่องแสดงให้ เห็นถึงสัญลักษณ์ของความเป็น เทวราชเหนือ เขาไกรลาส เช่นมีการสร้างขึ้นฐานพระราชบัลลังก์ประดับรูปสัตว์ที่อาศัยอยู่ตาม เขิง เขาไกรลาสในป่าหิมพานต์ตามคติความเชื่อ เช่น สิงห์และครุฑ เป็นต้น นอกจากนี้คติการยกพระมหากษัตริย์ขึ้น เป็น เทวราชของไทยนั้นดูจะไม่จำกัด เฉพาะพระอินทร์ ซึ่งเป็นผู้ครองสวรรค์เท่านั้น แต่ได้รับการถวายพระ เกียรติให้ทรงเป็นเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ด้วย ดังปรากฏสร้อยพระนามว่าเป็นทั้งพระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์ ซึ่งเชื่อว่าได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิ "ไศเลนทร์" ซึ่งเกิดขึ้นในดินแดนแถบที่เรียกกันว่าอาณาจักรศรีวิชัยและได้แพร่เข้ามาใน ประเทศชวา แล้วจึงมาสู่กัมพูชาและต่อมายังกรุงศรีอยุธยา² องค์พยานซึ่งอาจนำมาสนับสนุนคติเทวราชในแนวความเชื่อนี้ได้ที่สำคัญก็คือ การตั้งพระนามพระมหากษัตริย์ตามพระนามพระนารายณ์ เช่น สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระรามธิบดี หรือการถือเอารูปครุฑหรือนารายณ์ทรงสุบรรณเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์

¹ โชติ ภัลยานมิตร, "คติเทวราชหรือสมมติเทพ." ใน ลักษณะไทย เล่ม 1, หน้า 356.

² ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สถาบันพระมหากษัตริย์" ใน ลักษณะไทย เล่ม 1, หน้า 28.

ตลอดจนการใช้คำว่า โองการหรือพระบรมราชโองการ ซึ่งโดยหลักแล้วเป็นคำที่ใช้เฉพาะกับพระอิศวรมาใช้กับคำสั่งของพระมหากษัตริย์ การบรมราชาภิเษกของไทยนับแต่โบราณมานอกจากพิธีสงฆ์ที่ได้มาเพิ่มเติมขึ้นภายหลังแล้ว ส่วนใหญ่ก็จะ เป็นพิธีพราหมณ์ซึ่งเป็นไปตามคติของศาสนาฮินดูทั้งสิ้น เหตุที่แนวความคิดหรือคตินิยม เช่นนี้สามารถ เข้ามามีอิทธิพลอยู่ส่วนหนึ่งในระบบพระมหากษัตริย์ของไทยในสมัยอยุธยาได้นั้นน่าจะเป็น เพราะเหตุที่ว่า ลัทธินี้สามารถ ส่งเสริมให้พระมหากษัตริย์อยู่ในฐานะที่อาจจะใช้พระราชอำนาจได้อย่างเด็ดขาดและครอบคลุมกว้างขวางไปในหมู่ประชาชนจำนวนที่เพิ่มมากขึ้นตลอดจนอาณาเขตของอาณาจักรอยุธยา เพราะความเชื่อในพหุเทวนาภาพของพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งเป็นที่เชื่อกันว่าอาจแผ่ไปถึงประชาชนทั้งปวง แม้จะอยู่ห่างจากองค์สมมติเทพได้ และเป็นอานูภาพที่มีลักษณะของการใช้พระเดชหรือพระบรมเดชานุภาพ มากกว่าการใช้พระคุณเหมือน เช่นในสมัยอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งได้รับการพิสูจน์แล้วว่าไม่สามารถใช้ได้กับประเทศที่มีขนาดใหญ่และจำนวนพลเมืองมาก ดังนั้นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในสมัยอยุธยาจึงมิได้มีการกล่าวถึงคำว่า "ไพร่ฟ้าหน้าใส" หรือคำอื่นที่มีความหมายเดียวกันเหมือนใน เอกสารสมัยสุโขทัย หลักฐานในสมัยอยุธยานักจะเป็นการบันทึกพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์และความเข้มแข็งเด็ดขาดควบคุมกำกับพระราชกรณียกิจในด้านการทำนุบำรุงศาสนา ถ้อยคำทั้งหลายที่ใช้กับพระมหากษัตริย์ก็เป็นคำราชาศัพท์ ขนบธรรมเนียมทั้งปวงก็ได้ถูกสร้างขึ้น เพื่อรักษาและส่งเสริมสถานะภาพของพระมหากษัตริย์ไว้ให้ใกล้เคียงกับเทพเจ้าและห่างไกลจากมนุษย์สามัญเช่น พระราชฐานที่ประทับก็ต้องเป็นพระมหาปราสาทอันโอฬารงดงามคล้ายคลึงกับพุทธศาสนสถาน การปรากฏพระองค์ของพระมหากษัตริย์ก็ต้องมีพิธีรีตองมากมาย เช่น การประโคมสังข์ แตร เป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังมีวิธีปฏิบัติอันเป็นราชประเพณีอื่น ๆ เช่น การห้ามมองพระพักตร์พระมหากษัตริย์ตลอดจนการห้ามแตะต้องพระองค์ หรือการห้ามมิให้พระวรกายหรือส่วนพระวรกายของพระมหากษัตริย์ตกถูกพื้นดิน เพราะเชื่อว่าจะทำให้เกิดความแห้งแล้งแก่แผ่นดิน ล้วนแต่เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมสถานะภาพและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อความมั่นคงของอาณาจักรอยุธยา เป็นอย่างยิ่ง

อาณาจักรอยุธยาได้เจริญรุ่งเรืองมีอำนาจแข็งแกร่งขึ้นเป็นลำดับ แต่เมื่อใดที่อยุธยาถูกปกครองโดยพระมหากษัตริย์ที่ด้อยด้วยพระบรมเดชานุภาพ เมื่อนั้นบ้านเมืองก็จะอ่อนแอลง¹

¹ ดูเพิ่มเติมที่ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, หน้า 136-210.

เมื่อใดที่พระมหากษัตริย์ที่เสด็จขึ้นครองราชย์สามารถแผ่พระบรมเดชานุภาพไปได้กว้างไกลเท่าใดก็ตาม อาณาจักรอยุธยาที่จะเจริญขึ้นเป็นลำดับ ตัวอย่างอันดีเห็นได้จากแผ่นดินพระนเรศวรมหาราช ซึ่งพระราชกรณียกิจของพระองค์ในการกอบกู้เอกราชของบ้านเมืองตลอดจนพระบรมเดชานุภาพอันเข้มแข็งเด็ดขาดก็เป็นที่ประจักษ์อยู่แล้ว นับแต่รัชกาลของพระองค์เป็นเวลานานต่อมาถึงกว่า 160 ปี หลังจากที่พระองค์ได้ขับไล่พม่าเข้าศึกษาไปจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว ก็ไม่มีศึกสงครามด้านพม่าเข้ามารบกวนอีกเลย กรุงศรีอยุธยาเจริญรุ่งเรืองขึ้น เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในโลก เมื่อนานไปพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่อ ๆ มา ก็เป็นไปในทางทำนุบำรุงศาสตร์และศิลป์ โดยมีได้มีการแผ่ขยายพระบรมเดชานุภาพในด้านกำลังทหาร แต่กรุงศรีอยุธยาก็ยังคงตั้งอยู่ด้วย เหตุที่มีโครงสร้างอันดีซึ่งได้สร้างสมมาเป็นเวลาช้านาน แต่ที่สุด เมื่อมีศึกเกิดแก่พระนครอีกครั้งหลังจากที่ว่างเว้นไปเป็นเวลานาน ก็สายเกินกว่าที่พระมหากษัตริย์ในเวลานั้นจะทรงปรับปรุงโครงสร้างนั้นให้กลับเข้มแข็งขึ้นใหม่ในเวลาอันจำกัดได้ กรุงศรีอยุธยาจึงได้ล่มสลายลงในปีพุทธศักราช 2310

แนวความคิดเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ภายหลังสมัยกรุงศรีอยุธยา

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่านั้น เป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ อย่างที่เรียกได้ว่า อาณาจักรล่มสลาย กองกำลังของพม่าได้ทำลายนครหลวงลงจนพินาศย่อยยับ ในด้านการปกครองนั้นก็เกิดการแตกแยกเป็นก๊ก เป็นเหล่าอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์บ้านเมือง เกิดเป็นกสิยุคไปทั่ว เพราะต้องเผชิญศึกหลายด้าน คือภัยจากพม่าอย่างหนึ่ง และภัยจากสงครามอันเกิดขึ้นระหว่างก๊กของผู้ที่ตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่อย่างหนึ่ง ประกอบกับความอดอยากขัดสน จึงเกิดการปล้นสะดมตีชิงกันไปทั่ว เป็นจลาจลทั้งบ้านเมือง พระศาสนาที่เศร้าหมองถึงขนาดมีก๊กเจ้าพระยาฝางซึ่งเป็นพระสงฆ์หม่มจิวร แต่กระทำการเป็นผู้นำกองทัพอย่างขรราวาส ความแตกแยกในครั้งนั้นแทบจะเรียกได้ว่า เหลือกำลังที่จะแก้ไข แต่ก็ด้วยพระปรีชาสามารถของพระเจ้าตากสินมหาราชและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ที่ทำให้ประเทศไทยกลับคืนสู่เอกราชและมีความสงบ เป็นปึกแผ่นสามัคคีกันได้อีกครั้งหนึ่ง พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์นี้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของแนวความคิดเกี่ยวกับสถาบันพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ภายหลังสมัยกรุงศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี ซึ่งอาจแยกพิจารณาได้ดังนี้

สมัยกอบกู้บ้านเมืองและสมัยธนบุรี

พระเจ้าตากสินมหาราชนั้น แต่เดิมก็เป็นสามัญชน เชื้อสายจีน เป็นบุตรท่านไหของ และนางนกเอี้ยง รัชการในแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาเป็นที่พระยากำแพงเพชร (แต่ประชาชน นิยมเรียกกันว่าเจ้าตากตามนามเดิมที่เคยเป็นเจ้าเมืองตาก) ได้มีบทบาทในการต่อสู้พม่าที่ ล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่จนเห็นว่าหมดหวัง เหลือกำลังที่จะต่อสู้จึงได้รวบรวมกำลังตีฝ่าวงล้อม ของพม่าออกมาเมื่อก่อนกรุงศรีอยุธยาจะแตกไม่นาน ได้พยายามรวบรวมกำลังพลเท่าที่จะกระ ทำได้ เข้าทำการกู้บ้านกู้เมือง โดยเริ่มปราบปรามชุมนุมต่าง ๆ ที่ตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่ กำลังทัพ ของเจ้าตาก หรือพระยากำแพงเพชรในครั้งนั้นใช้กองกำลังคนไทยและคนจีนรวมกัน¹ ด้วย เหตุที่อาจเป็นเพราะทรงมีพระราชบิดาเป็นจีนและสามารถรับสั่งภาษาจีนได้ ได้ใช้เวลาถึง สองปีจะรวบรวมชุมนุมต่าง ๆ เข้าพอสถาปนากันได้ และได้สถาปนากองธนบุรีขึ้น ในปีพุทธศักราช 2312 และตลอดเวลาในรัชกาลของพระองค์มีเคียดแค้นการสงคราม ซึ่ง ส่วนใหญ่เป็นไปในทางปราบปรามชุมนุมต่าง ๆ ที่ยังกระด้างกระเดื่องอยู่ ซึ่งต้องใช้เวลากัน หลายปีหลังจากที่ได้สถาปนากองธนบุรีขึ้นแล้ว

พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ประกอบกับสถานการณ์บ้านเมือง ที่เพิ่งจะพ้นจากสภาพจลาจล ทำให้แนวความคิดเกี่ยวกับพระราชอำนาจและสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยนี้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยสิ้นเชิง พระเจ้าตากสินมหาราชนั้น เป็น ลูกชายชาวจีน ซึ่งมีตัวตนอยู่ และเดิมเป็นข้าราชการระดับเจ้าเมือง เป็นที่รู้จักทราบชดกันอยู่ โดยทั่วไปการที่จะสถาปนาพระองค์เอง หรือผู้อื่นจะร่วมกันสร้างพระบรมเดชานุภาพถวายให้กลับ คืนเข้าสู่สภาพสมมุติเทวราช เช่นในสมัยอยุธยาจะกระทำไม่ได้โดยแนบเนียนเหมือนเช่น พระมหากษัตริย์ในโครงสร้างสถาบันสมัยกรุงศรีอยุธยา เครื่องชดดิยราชภูษิตาภรณ์ ตลอดจน เครื่องราชูปโภคอื่นใดก็ไม่มีอยู่ อีกทั้งปราสาทราชมณเฑียรทั้งปวงก็สูญสลายไปในกองเพลิงเสียสิ้น แต่สิ่งที่ยังมีอยู่ในเวลานั้นต้องการก็ทำใช้เครื่องประกอบตกแต่ง หรือสมมุติเทวราช ซึ่งประชาชน ทั้งแผ่นดินเห็นกันแล้วว่าไม่ได้มีพระบรมเดชานุภาพเช่นนั้นอย่างแท้จริงไม่ แต่สิ่งที่ประชาชนกำลัง ต้องการคือ ผู้นำที่มีความสามารถสามารถขับไล่ศัตรู และกอบกู้ความสงบสุขในบ้านเมืองให้คืนมาได้

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 302.

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทั้งปวงได้ตรงกับความต้องการของบ้านเมือง ในยุคนั้นพอดี จึงสามารถสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ได้ แต่เป็นพระมหากษัตริย์ในอีกลักษณะหนึ่ง ต่างจากสมัยกรุงศรีอยุธยา แม้ว่าชนบประเพณีต่าง ๆ ในสมัยก่อนจะได้มีการพยายามรื้อฟื้นนำมาปฏิบัติอีกครั้งหนึ่ง คำราชาศัพท์ก็ดี ราชประเพณีต่าง ๆ ก็ดี ตลอดจนขนบธรรมเนียมที่ข้าราชการพึงปฏิบัติต่อองค์พระมหากษัตริย์ก็ดี ก็ได้ถูกนำมาใช้ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งมากกว่าที่จะมุ่งหมายให้เกิดผลตามลัทธิเทวราช อันเคยมีอยู่แต่เดิม เพราะข้าราชการและอาณาประชาราษฎร์ก็สามารถเห็นประจักษ์แล้วว่า แม้จะไม่มีเครื่องประกอบพระบรมเดชาภิเษกใด ๆ แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็ทรงมีพระราชอำนาจอย่างพระมหากษัตริย์ที่ทรงสมบูรณ์ตามลัทธิราช และทรงใช้พระราชอำนาจทั้งหลายได้ไม่ผิดกับพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ทรงเป็นเจ้าชีวิต ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน และทรงเป็นธรรมราชาได้ เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ในอดีตสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระปรีชาสามารถในด้านการนำกองทัพและการรบ ย่อมเป็นที่ประจักษ์ชัด เพราะอยู่ในกลุ่มชนจำนวนน้อย ศรัทธาความเชื่อมั่นในความสามารถในประการนี้สามารถเอาชนะใจราษฎรทั้งปวงได้ จึงเป็นการเริ่มต้นของแนวความคิดเกี่ยวกับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อีกประการหนึ่งขึ้น อันได้แก่ แนวความคิดในเรื่องพระราชอำนาจที่เกิดจากการยอมรับ ในพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ ซึ่งแนวความคิดนี้ได้ทวีความสำคัญขึ้น โดยลำดับในเวลาต่อมาดังได้กล่าวต่อไป

รัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นช่วงเวลาซึ่งลำบากยากยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งต้องใช้พระราชอำนาจเด็ดขาด เพื่อความสงบราบคาบของบ้านเมือง ต้องใช้พระราชอุทิศเสด็จพระราชดำเนินในการพระราชสงครามอยู่เป็นนิจ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องทรงรักษาความเป็นธรรมราชา ก็จะต้องทรงบำรุงพระศาสนาให้รุ่งเรืองเป็นที่ยอมรับสรรเสริญของประชาชนโดยทั่วไป เนื่องจากประชาชนในสมัยนั้นมีศรัทธา และมีความเชื่อมั่นอย่างแรงกล้าในพระศาสนามากกว่าในสมัยนี้มากนัก และยอมรับพระราชกรณียกิจในการทำนุบำรุงพระศาสนาว่าเป็นสิ่งที่แสดงออกถึง พระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ด้วยประการหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงกระทำการทั้งปวงได้สำเร็จ เป็นที่ชื่นชม¹ ได้โดยทั่วไป และประชาชนก็มีความเชื่อมั่นในองค์พระมหากษัตริย์ที่มีได้มีเครื่องประกอบพระบรม

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 327.

ราชอิสริยยศอย่างสมัยก่อน แต่ครั้งนี้อยู่มาจนถึงปลายรัชกาล ก็ได้เกิดความเปลี่ยนแปลง ทางด้านพระจริยวัตรในองค์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทำให้พระจรีตไม่ตั้งอยู่ในทาง ที่เป็นปกติ¹ จนเป็นเหตุให้เกิดความเดือดร้อน เป็นกลียุคขึ้นในบ้าน เมืองอีกครั้งหนึ่ง เป็น ที่น่าเสียดายยิ่งนัก สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ซึ่งในเวลานั้นได้ดำรงตำแหน่ง สำคัญยิ่งของบ้าน เมืองคือคุมกำลังกองทัพส่วนใหญ่จึงได้นำกองทัพซึ่งกำลังไปราชการอยู่ ณ เมืองพนมเปญ เข้าแก้ไขความไม่สงบในพระนคร

แนวความคิดเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์

เมื่อสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ซึ่งมีนามเดิมว่า ทองด้วง ผู้ได้รับราชการใน สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นที่หลวงยกกระบัตร เมืองราชบุรี ได้ยกกองทัพ เข้าปราบจลาจลในกรุงธนบุรี ลงได้แล้ว บรรดาข้าราชการและราษฎรทั้งปวงก็พร้อมกันกราบทูลวิงวอนอัญเชิญเสด็จสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกขึ้นครองพิภพ เสด็จสวรรคตด้วยดีดำรงแผ่นดินสืบไป สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ทรงรับอาราธนาด้วยพระอาการดุษณีภาพ² ข้อความข้างต้นนี้แสดงให้เห็นแนวความคิด เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เกิดขึ้นอีกประการหนึ่ง คือการอัญเชิญให้บุคคลผู้ซึ่งเป็นที่ยอมรับของ ประชาชนทั้งปวงให้ขึ้นครองแผ่นดิน ซึ่งเรียกกันว่า "อเนกชนนิกรสโมสรสมมติ" เป็นการเริ่ม ต้นของแนวความคิดเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้มีขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ว่าพระมหา กษัตริย์นั้นจะต้องเป็นบุคคลที่ประชาชนทั้งปวงยอมรับมากกว่าการที่จะปล่อยให้ การเปลี่ยนแปลงเป็นผลของการแย่งชิงราชสมบัติ ระหว่างเชื้อสายของพระมหากษัตริย์ เช่นในสมัยอยุธยา การ เปลี่ยนแปลงในจุดนี้เป็นข้อซึ่งสำคัญและมีผลต่อแนวความคิดเกี่ยวกับพระราชาอำนาจของพระมหา กษัตริย์ที่แท้จริงในสมัยรัตนโกสินทร์สืบมา จริงอยู่ในข้อที่ว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราชได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วนั้น ขนบราชประเพณีพิธีการทั้งปวงอัน ได้รับจากอิทธิพลมาจากศาสนาฮินดู อย่างในสมัยอยุธยาก็ได้ถูกนำกลับมาใช้อีกครั้งหนึ่ง แต่มิใช่ ในลักษณะที่เป็นโครงสร้างอันแท้จริงของสถาบันพระมหากษัตริย์ หากเป็นเพียงเครื่องประกอบ

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 437 และ 440-445.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 451.

ในลักษณะของชนบประเพณีอันเป็นสิ่งซึ่งแสดงถึงวัฒนธรรม หรืออารยธรรมของชาติที่เก่าแก่หรืออย่างมากที่สุดก็เพียงเพื่อสร้างขวัญ และกำลังใจให้กับประชาชนที่ส่วนใหญ่ยังคงยืนหยัดต่อความเชื่อ ในระบบเก่า ซึ่งสืบเนื่องกันมากกว่า 400 ปี จึงเป็นการยากที่ความยึดมั่นเช่นนั้นจะเปลี่ยนแปลงไปได้ในเวลาอันรวดเร็ว แม้การเริ่มต้นแห่งการเปลี่ยนแปลงนั้นจะได้เกิดขึ้นแล้วก็ตาม ประชาชนจำนวนไม่น้อยก็ยังคงเชื่อมั่นในความศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้า ตลอดจน เทพดาทั้งหลายอยู่ แต่ในเวลาต่อมาประวัติศาสตร์ที่ได้แสดงให้เห็นว่าคตินิยมอย่างลัทธิพราหมณ์ หรือฮินดูนั้นก็ได้เสื่อมลงไปตามกาลเวลา เพราะอิทธิพลของพุทธศาสนา ซึ่งอันที่จริงแล้วก็มีอิทธิพลต่อสถาบันพระมหากษัตริย์สืบมา ตลอดทุกสมัย เพราะพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ และอิทธิพลที่ลึกซึ้งนี้ ก็ได้สำแดงผล เนื่องจากความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์หรือพหิธานุภาพแห่งองค์พระมหากษัตริย์ได้เปลี่ยนแปลงไป เป็นความยอมรับในพระปรีชาสามารถแทนพิธีธรรม เนียมอย่างพราหมณ์ก็ได้ลดความสำคัญลงไปตามลำดับ แนวความคิดเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ จึงเชื่อมั่นว่าพระมหากษัตริย์นั้นทรงตั้งมั่นอยู่ในหลักธรรมะ สำหรับผู้ครองแผ่นดินซึ่งประกอบด้วย ทศพิธราชธรรม 10 ประการ สังคหวัตถุ 4 ประการ และจักรวรรดิวัตร 12 ข้อ¹ ด้วยเหตุที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านประสูติมาในวรรณะกษัตริย์อันเป็นวรรณะแห่งผู้ครองแผ่นดิน และได้ตรัสสั่งสอนธรรมแห่งผู้ครองแผ่นดินหรือของพระมหากษัตริย์หลายประการรวมทั้งได้ทรงตัดแปลงกิจวัตรของพระราชาในยุคพระเวท ในสมัยพุทธกาลที่มีแต่การฆ่าบูชาัญญแก่เทพเจ้าเป็นพื้น เปลี่ยนมาเป็นการกระทำเพื่อประโยชน์ของแผ่นดินและราษฎร ธรรมของพระมหากษัตริย์ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าท่านั้น พระมหากษัตริย์ไทยได้ทรงรับนับถือมาโดยตลอด และได้ยึดเป็นหลักในการประกอบพระราชกรณียกิจอย่างแน่นแฟ้นในสมัยรัตนโกสินทร์นี้

¹ ทศพิธราชธรรม

ทาน คือการให้

ศีล คือการตั้งสังวรกายและใจให้สุจริต

อาชชวะ คือความซื่อตรง

มัททวะ คือความอ่อนโยน

ตปะ คือการทำหน้าที่ครบถ้วนไม่หลีก เลี่ยง ภัยจคร้าน

1 ต่อ

อภโกธะ คือความไม่โกรธ

อวิหิงส์ญจะ คือความไม่เบียดเบียนมนุษย์ และสัตว์

ขันติญจะ คือความอดทนต่อสิ่งที่ควรอดทน

อวิโรธนะ คือ การคิดและกระทำที่ปราศจากอารมณ์ ยินดียินร้าย

สังคหวัตถุ ๔ ประการ

สัสเมธัง ข้อนี้พระพุทธเจ้าทรงดัดแปลงมาจากการบูชาญที่เรียกว่า อัสวเมธ ซึ่งเป็นการฆ่าม้าบูชาญ พระพุทธองค์ทรงเปลี่ยนญนี้ เป็นสัสเมธะ แปลว่า ความรู้ในการบำรุงพืชผลในประเทศให้อุดมสมบูรณ์

ปุริสเมธัง เปรียบได้กับ ปुरुษเมธ ตามกัมภีร์พระเวท คือการฆ่าคนบูชาญ แต่ความหมายในพุทธศาสนานั้นหมายถึง ความรู้จักตน และสงเคราะห์หรือชูปเลี้ยงคนที่ควรสงเคราะห์

สัมปาสัง ความรู้ที่จะผูกใจคนให้จงรักภักดีด้วยการปกครองที่ทำให้เกิดความสุข ความเจริญโดยทั่วไป

วจาเปยยัง คำพูดที่อ่อนหวานควรดื่มไว้ในใจ เทียบได้กับวาชเปย คือการทำพิธีหุงน้ำอมฤตต่ออายุของพระราชา

จักรวรรดิวัตร 12 ข้อ

1) ควรอนุเคราะห์คนภายในพระราชสำนักและทหารพลเรือน ตลอดจันราษฎรให้มีความสุข ไม่ควรปล่อยปละละเลย

2) ควรผูกไมตรีกับประเทศอื่น ๆ

3) ควรอนุเคราะห์พระบรมวงศานุวงศ์

4) ควรแก้กฏพรหมณ์ คฤหบดี และคฤหบดีชน

5) ควรอนุเคราะห์ประชาชนในชนบท

6) ควรอุปการะสมณพราหมณ์ผู้มีศีล

7) ควรจัดรักษาฝูงเนื้อและนกตลอดจนสัตว์ทั้งปวงมิให้สูญพันธุ์

8) ควรห้ามชนทั้งหลาย มิให้ประพฤติคือธรรม และชักนำด้วยตัวอย่างให้อยู่ใน

กุศลจิต

1 ต่อ

- 9) ควรเลี้ยงดูคนจน เพื่อให้ประกอบกิจการทุจริต เป็นภัยต่อสังคม
- 10) ควรเข้าใกล้สมณพราหมณ์ เพื่อศึกษาบุญ และบาป และการกุศล ออกสละให้

ประจักษ์ชัด

- 11) ควรห้ามจิตมิให้ต้องการไปยังที่ที่พระราชาไม่ควรไป
- 12) ควรดับความโลภ มิให้ปรารถนาลาภที่พระราชาไม่ควรได้

ศูนย์วิทยพัชร์พยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์จึงทรงเป็นที่พึ่งของราษฎรมาโดยตลอดด้วยเหตุที่พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงตั้งมั่นอยู่ในหลักธรรมเหล่านี้อย่างแน่นแฟ้น ทำให้บ้านเมืองอยู่เย็น เป็นสุขสืบมาทุกยุคสมัย การที่พระมหากษัตริย์ทรงตั้งมั่นอยู่ในธรรมอันสมควรแก่พระมหากษัตริย์ทั้งหลายนั้น ทำให้พระองค์ทรงได้รับการยอมรับจากอาณาประชาราษฎร์ ซึ่งมีผลให้พระองค์ทรงใช้พระราชอำนาจอย่างสมบูรณ์ตามสิทธิราช ได้อย่างสมบูรณ์ยิ่งกว่าที่จะทรงใช้กำลังทหารหรืออาวุธบังคับเอาตามที่ทรงมีพระราชประสงค์ พระราชกรณียกิจสำคัญ ๆ ของพระมหากษัตริย์ในหลายรัชกาล ก็ได้มีผลทำให้แนวความคิดเกี่ยวกับสถาบันและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้เปลี่ยนแปลงไปอีกตามยุคสมัยดังจะแยกพิจารณาได้ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระมหากษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์นี้ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ เป็นคุณแก่ประเทศชาติบ้านเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสร้างบ้านสร้างเมืองเป็นอเนกประการ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงวางหลักการสำคัญลงไว้แก่บ้านเมือง โดยการรวบรวมข้าราชการกฎหมาย ให้ถูกต้องเป็นหมวดหมู่ กับทั้งได้กระทำการสังคายนาพระไตรปิฎก อันเป็นหลักแห่งพุทธศาสนา เป็นการที่ทรงสร้างความมั่นใจให้แก่ประชาชนดังพระราชปณิธานที่ว่า

ตั้งใจจะอุปถัมภ์ก ยอยกพระพุทธศาสนา จะป้องกันขอบขัณฑสีมา จะรักษาประชาชนและมนตรี¹

ซึ่งในเวลานั้นพระราชปณิธานเพียงเท่านั้นก็ครอบคลุมความต้องการอันแท้จริงของประชาชนทั้งหลายแล้ว เพราะเพียงแต่องค์พระมหากษัตริย์ทรงตั้งมั่นอยู่ในพระพุทธศาสนา และทรงสัญญาว่าจะป้องกันประเทศชาติบ้านเมืองและรักษาประชาชนทั้งปวงให้เป็นสุขก็เป็นการเพียงพอแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงแสดงต่อไปให้ประชาชนเห็นว่าแนวความคิดเก่า ๆ เกี่ยวกับการล้มล้างแผ่นดินเก่าแล้วต้องทำลายล้างกันให้สิ้นอย่างที่เราเรียกว่า

¹ แนวพระราชดำริเก๋ารัชกาล (กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2527), หน้า 5.

"ตัดหนามอย่าไว้หน่อ ข่าพ้ออย่าไว้ลูก" นั้นไม่ต้องด้วยพระราชนิยม ทรงเห็นแก่เมตตาธรรม เป็นใหญ่ ทรงแสดงให้เห็นว่ายุคสมัยที่โหดร้ายทารุณได้ผ่านพ้นไปอย่างจริงจัง ทรง พระกรุณาซุบเสี้ยม เชื้อสายของพระเจ้าตากสินมหาราชไว้เป็นอันมาก ในทางการปกครอง ก็ทรงใช้ พระบรมเดชานุภาพประกอบกับพระเมตตา คือ ลงโทษอย่างเด็ดขาด ในความผิดที่ไม่ อาจให้อภัย แต่ก็ไม่มีเรือที่จะพระราชทานอภัย เมื่ออยู่ในวิสัยที่จะทรงพระกรุณาได้ เพื่อให้ประชาชน มีความมั่นใจโดยทั่วไป พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรง เจริญรอยพระยุคลบาท สืบสนองพระราชบิดา มาจนตลอดรัชกาล จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงย้ายเดือนหลักการแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์หลายประการ ประการแรกนั้นคือการเสด็จ ขึ้นครองราชสมบัติของพระมหากษัตริย์ แม้จะต้องยึดถือกฎมณเฑียรบาล แต่ก็จะต้องระลึกรถึงความ พ้อใจของอาณาประชาราษฎร์ และความเหมาะสมเพื่อความ เจริญของบ้านเมือง เป็นที่ตั้ง ด้วย ว่า เมื่อจะสิ้นแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น ทรงประจักษ์ ไม่อาจรับสั่ง มอบ เวนราชสมบัติแต่พระราชโอรสองค์ใดได้ ตามหลัก เกณฑ์แห่งกฎมณเฑียรบาลแล้วราชสมบัติ ควรจะตกแก่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอชั้นเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ แต่ในเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ แต่มิได้ทรงพระราชสมภพ เป็นเจ้าฟ้าได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณมาเป็น เวลานาน เพราะทรงพระราชสมภพก่อนสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎหลายปี ทรงรอบรู้ราชการทั้งปวง เป็นที่ยกย่อง สวามิภักดิ์ของข้าราชการทั้งหลาย ข้าราชการทั้งนั้นจึงได้พร้อมใจกันถวายราชสมบัติแต่พระ บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะความที่ทรงมีคุณสมบัติเหมาะสมแก่พระมหากษัตริย์ เจ้าฟ้ามงกุฎในเวลานั้น ก็ยังทรงพระเยาว์ได้เสด็จออกทรงผนวช ซึ่งตลอดรัชกาลมาพระ บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้พระราชทานพระ เกียรติยศอยู่เสมอมิได้ลดรอง หรือตั้ง ข้อรังเกียจว่าจะเป็นราชศัตรู ซึ่งอาจแย้งชิงราชบัลลังก์ได้ ข้อนี้เป็นสิ่งที่สร้างแนวความคิด ใหม่ให้แก่ประชาชนในเรื่องความถูกต้อง และความชอบธรรมในการสืบราชสันตติวงศ์ที่สำคัญ ยิ่งอีกประการหนึ่งก็คือพระราชดำรัสในเรื่อง กาลภายหน้าว่าทรงเชื่อมั่นว่า การศึกสงคราม ข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้วจะมีอยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ดี อย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรเรียนเอาไว้ ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไป ทีเดียว ¹ ได้ทรงตั้งเดือนให้พระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่อมาถึงระวิงอันตราย อันจะเกิดขึ้น

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 188.

ให้จงดี ซึ่งการทั้งหลายก็เป็นไปตามที่ทรงทำนายไว้ทุกประการ

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า แม้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในยุคต้นแห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้จะยังคงดำรงอยู่ในลักษณะสมบูรณาญาสิทธิราช ก็ตามแต่ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงในสาระสำคัญสองประการอย่างหนึ่งนั่นคือ การยกเอาฐานะสมมติเทวราชที่เคยเชื่อถือกันอย่างจริงจังออกไป เหลือไว้แต่รูปแบบตามประเพณี ส่วนอีกประการหนึ่งก็คือ การที่พระมหากษัตริย์ทั้งหลายได้ตั้งมั่นพระราชหฤทัยที่จะทรงใช้พระราชอำนาจไปในทางที่อำนวยประโยชน์สุขแก่ราษฎรของพระองค์มากกว่าที่จะทรงกระทำตามแต่พระราชหฤทัย การเปลี่ยนแปลงในสองประการนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายที่พระมหากษัตริย์ในเวลาต่อ ๆ มาได้ทรงกระทำ เพื่อประโยชน์สุขของราษฎรด้วยการลดม่อนพระราชอำนาจ อันเต็มเปี่ยมของพระองค์ลงเป็นลำดับ ในประการและในระยะเวลาอันพอเหมาะสมควรแก่สถานการณ์ทำให้พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ทุกพระองค์เป็นที่รัก และเคารพบูชาของราษฎร ดังจะได้กล่าวต่อไป

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตนั้น เป็นที่ทราบกันอยู่โดยทั่วไปว่า ผู้ที่จะเสด็จขึ้นสืบราชสมบัตินั้นเห็นจะได้แก่สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ ด้วยเหตุที่ดำรงพระอิสริยยศสูงส่งอยู่ในเวลานั้น และควรจะได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ก่อนหน้านี้แล้ว นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงแสดงพระราชประสงค์ไว้เป็นนัย โดยไม่สถาปนาพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใดขึ้นเป็นเจ้าฟ้าเลย แม้กระนั้นก็ตามเมื่อใกล้จะเสด็จสวรรคตพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้มีพระราชดำรัส ยอมอนุญาตให้ข้าราชการขุนนางใหญ่น้อยทั้งปวง พิจารณาปรึกษาพร้อมกัน เมื่อเห็นว่าพระบรมวงศานุวงศ์ พระองค์ใดมีวิญญูติปริชา รอบรู้ราชวินิตร จะเป็นศาสนูปถัมภกยกพระบวรพุทธศาสนา และจะปกป้องไพร่ฟ้า อาณาประชาราษฎร์รักษาแผ่นดินให้เป็นสุขสวัสดิ์โดยยิ่ง เป็นที่ยินดีแก่มหาชนทั้งปวงได้ก็สุดแท้แต่จะเห็นดี ประณีประนอมพร้อมใจกัน¹ การที่ทรงตัดสินพระราชหฤทัย เช่นนี้ เป็นการแสดงถึง การที่ทรงตระหนักว่า พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์จะสมบูรณ์มากน้อย เพียงใดย่อมจะต้องขึ้นอยู่กับ

¹ แนวพระราชดำริเก๋ารัชกาล, หน้า 36.

ข้อที่ว่า พระมหากษัตริย์พระองค์นั้น สามารถ "ปกป้องไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์รักษาแผ่นดิน ให้เป็นสุขสวัสดิ์โดยยิ่ง" ได้มากนักน้อยเพียงใด ทั้งที่โดยธรรมเนียมแห่งการปกครองแผ่นดิน พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนทรงมีพระราชอำนาจอย่างเต็มที่ที่จะทรงสถาปนารัชทายาท และเป็นราชประเพณีสืบมา เป็นเวลานานนับแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่เมื่อสิ่งแวดล้อมตลอดจนแนวความคิดเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ได้เปลี่ยนแปลงไป นับแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริตัดสินพระราชหฤทัย เช่นนี้ จึงเป็นสิ่งที่เหมาะสมต่อสถานะการณและ เป็นการเชิดชู พระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ ที่จะได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัตินั้นด้วย

รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญในแนวความคิดเกี่ยวกับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ เนื่องจากพระองค์ได้ทรงผนวชอยู่เป็นเวลานาน หลักธรรมทางพุทธศาสนาประกอบกับการที่ทรงใช้ชีวิตในระหว่างที่ทรงผนวชนั้น คลุกคลีกับสามัญชน ทำให้พระองค์ท่านทรงมีความเข้าใจและทรงเมตตาต่อราษฎรของพระองค์อย่างแท้จริง ทรงเห็นว่าการใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามอย่างโบราณราชประเพณีนั้นไม่สามารถที่จะผูกใจราษฎรให้เกิดความจงรักภักดี และสร้างความสามัคคีอย่างแท้จริงได้ ทรงพระราชดำริว่า "พระเจ้าแผ่นดินคนทั้งปวงยกย่องตั้งไว้เป็นที่พึ่ง ใครมีทุกข์ร้อนถ้อยความประการใด ก็ย่อมมาร้องให้ช่วย ดังหนึ่งทารกเมื่อมีเหตุแล้วก็มาร้องหาบิดามารดา เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดิน ชื่อว่าคนทั้งปวงยกย่องให้เป็นบิดามารดาของตัวแล้ว ก็มีความกรุณาแก่คนทั้งปวง ดังหนึ่งบิดามารดากรุณาแก่บุตรจริง ๆ โดยสุจริต"¹ ทรงพระกรุณาให้ยกเลิกประเพณีที่กีดขวางความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ และราษฎร ซึ่งหลงเหลือมาจากสมัยอยุธยา เช่นการห้ามราษฎรมองดูพระมหากษัตริย์ เป็นต้น ตลอดจนประเพณีอื่น ๆ อันพันสมัยก็โปรดให้ยกเลิกเสีย การที่ทรงเริ่มทำการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ มาสู่สถาบันพระมหากษัตริย์นี้ พระองค์จึงจำต้องแสดงให้เห็นที่ประจักษ์ว่าวิธีการของพระองค์เหมาะสมกับสถานะการณและมีใช้เป็นการตัดทอนพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ และเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ และแนวความคิดบางส่วนเท่านั้น ข้อสำคัญในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของวิธีการใช้พระราชอำนาจในครั้งนี้ ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในเวลาต่อมา คือ

¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404. (พระนคร : โรงพิมพ์ดำรงธรรม, 2511), หน้า 439.

การที่ทรงยอมรับความเห็นของคนส่วนใหญ่โดยไม่ทรงถือพระราชอำนาจ เป็นใหญ่ ตัวอย่างเห็นได้จากการที่ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการ เสนอชื่อผู้ที่จะเหมาะสมกับตำแหน่งพระมหาราชครูสองตำแหน่งที่ว่าง ส่งเข้ามาถวาย¹ การที่ได้ทรงกระทำเช่นนี้ในเวลา นั้นถือ เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ เพราะ เป็นการสละพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ที่เคยทรงใช้อยู่แต่ลำพังพระองค์มาโดยตลอด ยิ่งไปกว่านั้นพระองค์ยังได้ทรงลดพระราชอำนาจสิทธิขาดของพระมหากษัตริย์ในแนวความคิดที่ยอมรับกันมาช้านาน ว่าพระมหากษัตริย์ ทรงเป็น เจ้าของผืนแผ่นดินทั้งปวงในพระราชอาณาจักร ทรงเห็นว่าหลักการ เช่นนี้ไม่ยุติธรรม จึงได้โปรดให้ตราพระราชบัญญัติว่าด้วยราคาที่ดิน เมื่อปี พ.ศ. 2399 และในปี พ.ศ. 2403 ได้มีกระแสพระบรมราชโองการว่า "ตั้งแต่นี้ต่อไป ถ้าพระเจ้าแผ่นดินจะต้องพระราชประสงค์ ที่บ้าน เรือน นา สวน พระราชทานให้เป็นวัง บ้าน สวน นาแก่พระราชวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายในซึ่งมีความชอบ ถ้าทรงพระราชศรัทธาทรงสร้างพระอาราม หลวงในที่แห่งใด ตำบลใด ถ้าจะพระราชทานให้ผู้ใดก็ได้ ให้เอาเงินในพระคลังมหาสมบัติ สำหรับแผ่นดิน ชื่อที่บ้าน เรือน นา สวน พระราชทานแก่พระราชวงศานุวงศ์"²

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีผลกระทบต่อแนวความคิดในเรื่องสถาบัน และพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ คือการที่ทรงตัดสินใจยอมรับ ว่าภัยคุกคามของแผ่นดินในเวลานั้นคือภัยจาก "ข้างฝรั่ง" บิดบังที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทำนายไว้ทุกประการ ทรงตระหนักดีว่าอำนาจคุกคามของ "ฝรั่ง" ที่จะมาสู่บ้าน เมืองนั้นจะต้องรุนแรงและเกิดกำลังที่จะต้านทานได้ ด้วยเหตุที่ทรงสนพระทัยศึกษา เรื่องราวของชาติตะวันตกมาเป็นเวลาช้านาน การที่ทรงยอมรับเช่นนั้นทำให้ทรงพระราชดำริให้มีการเปลี่ยนแปลงในสิ่งต่าง ๆ หลายสิ่งหลายอย่างที่ทรงเชื่อว่าจะ เป็น เครื่องคุ้มภัย หรือบรรเทาความร้ายแรงของภัยที่มาจาก "ข้างฝรั่ง" อาทิเช่น การยอมรับเอาวัฒนธรรมประเพณี แบบฝรั่งเข้ามาใช้ ซึ่งออกจะเป็นเรื่องใหญ่ในเวลานั้น การที่จะต้องยอมเอาประเพณีวัฒนธรรมของฝรั่งมาใช้บ้างนั้น ก็เพื่อให้ฝรั่งเห็นว่าชาติไทยมิใช่เป็นชาติที่ป่าเถื่อน แล้วอ้างเอาความป่าเถื่อนนั้น เป็น เหตุผลของการ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 281-283.

² แนวพระราชดำริเก๋ารัชกาล, หน้า 57.

ที่จะใช้กำลังรุกรานเพื่อช่วยเหลือ เช่นที่ชาติฝรั่งหลายชาติได้กระทำอยู่กับประเทศอาณานิคมของตนหลายประเทศในเวลานั้น ผลจากการที่ทรงยอมรับวัฒนธรรมของฝรั่งก็ดี การที่ทรงศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวความคิดแบบฝรั่งก็ดี ทำให้ไทยสามารถประคับประคองรักษาเอกราชของบ้านเมืองมาได้จนทุกวันนี้ ทรงทราบดีว่าเมื่อครั้ง เซอร์ เจมส์ บรุก เข้ามาเจรจาของแก๊ซสนธิสัญญากับไทยที่ท่าไต้ตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 3 แล้ว ต้องกลับไปอย่างไม่สมหวังนั้น อังกฤษจะต้องใช้กำลังบีบบังคับอย่างแน่นนอน ซึ่งก็เป็นความจริง เพราะรัฐบาลอังกฤษได้มีคำสั่งให้ใช้กำลังกับไทยได้ แต่ด้วยพระปรีชาสามารถ ทรงดื้อรอองให้ไทยได้มีโอกาสแก๊ซสัญญาได้ในที่สุด สัญญานี้มีข้อเสียเปรียบหลายประการ และข้อเสียเปรียบนั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องเอกราชในทางการศาล ที่ว่าฝ่ายไทยยอมให้กงสุลอังกฤษมีอำนาจพิจารณาคดีคดีความต่าง ๆ ซึ่งคนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลย ทั้งในคดีแพ่ง และคดีอาญา เป็นข้อเสียเปรียบที่กระทบกระเทือนต่อพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่มีมาแต่เดิม ในเรื่องการตัดสินพิจารณาโทษโดยตรง แต่ด้วยเหตุที่ทรงเล็งเห็นการณ์ไกล และทรงเชื่อว่าการยอมสละพระราชอำนาจในประการนี้จะช่วยรักษาเอกราชของบ้านเมืองไว้ได้ จึงทรงยอมโดยไม่หวั่นไหวกับความรู้สึกที่เกิดขึ้นกับพระองค์เอง หรือแก่ประชาชนว่าบัดนี้ในบ้านเมืองนั้นมีอิทธิพลอื่น ซึ่งมีอำนาจเหนือกว่าพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นอำนาจสูงสุดของประเทศมาแต่เดิมแล้ว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเปี่ยมไปด้วยพระเมตตาคุณและพระมหากรุณาธิคุณต่ออาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ ตลอดระยะเวลาแห่งรัชสมัย พระองค์ได้ทรงวางระเบียบแบบแผนในด้านการยุติธรรม และการปกครองให้เป็นระเบียบ และยังประโยชน์ให้แก่ราษฎร โดยส่วนรวม ทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรได้มีโอกาสถวายฎีกาโดยตรงต่อพระองค์ และจะทรงพิจารณาโดยรอบคอบรัดกุม พระองค์ทรงเป็นที่รักและเคารพของราษฎรเป็นที่ยิ่ง ความรัก และความเคารพที่ราษฎรถวายแด่พระองค์นั้น ทำให้ทรงมีพระบรมเดชานุภาพสามารถบังคับบัญชาการทั้งปวงให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ได้ รัชสมัยของพระองค์ เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการสร้างความจงรักภักดีในหมู่ราษฎร ความจงรักภักดี เมื่อเกิดขึ้นโดยพร้อมเพรียงกัน ก็เป็นสิ่งที่สร้างพระราชอำนาจให้แก่องค์พระมหากษัตริย์ เป็นพระราชอำนาจที่เกิดขึ้นเพราะความเคารพ รัก มากกว่าความเกรงกลัวเป็นพระราชอำนาจที่เกิดขึ้น เพราะเล็งเห็นถึงความตั้งพระทัยที่จะให้ราษฎรเป็นสุข ราษฎรทั้ง

ทั้งปวงจึงได้พร้อมใจยินยอมที่จะปฏิบัติตามพระราชประสงค์ หรือพระบรมราชโองการด้วยความ ยินดี มิใช่ด้วยความเกรงกลัว และการใช้พระราชอำนาจโดยประการนี้ได้ก้าวขึ้นสู่ความสำเร็จ ขั้นสูงสุดในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

โดยสรุปแนวความคิดเกี่ยวกับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในสมัยของพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นได้ก้าวเข้าสู่จุดเริ่มต้นแห่งการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ นับแต่สร้าง กรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงในจุดที่สำคัญคือ เปลี่ยนแนว ความคิดในการใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ จากกรณีที่ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดสมบูรณ์ ทุกประการ ไปสู่การกระจายพระราชอำนาจและการยอมรับให้ขุนนางหรือข้าราชการทั้งปวงได้ มีสิทธิมีส่วนในการบริหารประเทศ ร่วมกับองค์พระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เนื่องมา จากการที่องค์พระมหากษัตริย์เองทรงเล็งเห็นคุณประโยชน์อันจะเกิดแก่บ้านเมือง ถ้าบรรดา ขุนนางทั้งหลายได้มีส่วนแสดงความคิดเห็นร่วมในการบริหารประเทศ กับทั้งเนื่องมาจากเหตุที่ อิทธิพลจากต่างชาติที่มีกำลังกล้าแข็งกว่าได้ก้าวเข้ามาสู่ภูมิภาคแถบนี้ของโลก และนับจากรัชสมัย นี้เป็นต้นไปการเปลี่ยนแปลงที่เพิ่งจะเกิดขึ้นในรัชกาลนี้ก็มิได้ขยายตัวกว้างขวางออกไปในหลาย ด้าน พร้อมกับความเจริญเติบโตของบ้านเมือง การเพิ่มขึ้นของประชากร และการขยายตัวทาง เศรษฐกิจการค้า ตลอดจนการวิทยาการทั้งหลายด้วย

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว เสด็จสวรรคต ก็ได้ทรงมอบหมายให้ข้าราชการ ทั้งปวงลงมติอัญเชิญผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมขึ้นสืบราชสมบัติ เช่นเดียวกับที่พระมหากษัตริย์ ในรัชกาลก่อนได้ทรงปฏิบัติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชโอรสองค์ใหญ่ จึงได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 5 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ เมื่อพระชนมายุเพียง 15 พรรษา

รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวนั้นเป็นรัชกาลที่ยาวนานที่สุดในประ วัติของกรุงรัตนโกสินทร์กล่าวคือยาวนานถึง 42 ปี (พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2453) ในช่วงเวลา นี้ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงในบ้านเมืองมากมาย แทบจะเกินความสามารถที่จะบรรยายได้ถ้วนทั่ว ช่วงเวลานี้เป็นระยะที่แนวความคิดทางการเมืองและวัฒนธรรมแบบตะวันตกได้หลั่งไหลเข้าสู่ประ เทศไทย และองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็มีพระราชประสงค์ที่จะให้มีการ เปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้นในแผ่นดิน ถ้าหากว่าการนั้นจะเป็นประโยชน์ต่อราษฎรของพระองค์

และต่อประเทศไทย สิ่งที่ได้ทรงกระทำหลาย ๆ ประการที่เป็นการสืบสนองพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระราชดำริจะให้มีการเปลี่ยนแปลงในประการต่าง ๆ และได้เริ่มต้นไว้ในรัชกาลของพระองค์บ้างแล้ว แต่ยังมีทันเห็นผล

สิ่งแรกที่ทรงสืบสนองพระราโชบายก็คือการสร้าง ความจงรักภักดี และความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณให้เกิดแก่ใจของราษฎรทั้งปวง¹ ซึ่งพระองค์ได้ทรงกระทำโดยการเลิกทาส นับเป็นพระราชกรณียกิจอันสำคัญยิ่งที่ทำให้คนไทยทั้งปวงแซ่ซ้องสดุดีพระเกียรติคุณมาตราบเท่าทุกวันนี้ ไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่า พระองค์จะทรงได้รับความจงรักภักดีและความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณจากราษฎรทั้งแผ่นดินมากมายสักเพียงใด นอกจากนี้ด้วยพระปรีชาสามารถทรงมองเห็นการณ์ไกล จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลิกธรรมเนียมบางอย่างที่ไม่เหมาะสมแก่กาลสมัย เช่นการหมอบคลานในเวลาเข้าเฝ้า และยกเลิกการไต่สวนลงโทษแบบจารีตนครบาล อันเป็นสิ่งที่สร้างความหวาดเกรงให้แก่ราษฎร ด้วยไม่มีพระราชประสงค์จะให้ราษฎรเกรงกลัวพระองค์มากไปกว่าความจงรักภักดีอย่างจริงใจ

ส่วนในด้านการปกครองนั้น แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติก็ได้ทรงผูกขาดการใช้พระราชอำนาจไว้แต่พระองค์เดียว แต่ได้กระจายพระราชอำนาจไปสู่คณะบุคคลต่าง ๆ มากยิ่งขึ้นไปกว่าที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงริเริ่มไว้เป็นอันมาก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งคณะบุคคลขึ้น เพื่อถวายเป็นความคิดเห็น สภาการแผ่นดินเหล่านี้ได้แก่องคมนตรีสภา เสนาบดีสภา เสนาบดีสภา และรัฐมนตรีสภานับเป็นพื้นฐานสำคัญของการปกครองระบอบประชาธิปไตย ที่ทรงริเริ่มทั้งยังเป็น การแสดงถึงน้ำพระทัยที่มุ่งหวังในประโยชน์ของประเทศไทย โดยทรงยอมลดพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดซึ่งทรงอยู่โดยชอบธรรมลง ดัง

¹ ดูเพิ่มเติมที่ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2417-2453) (นนทบุรี: โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, 2510), หน้า 231 และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 รล 3/1 พระบรมราโชวาทถึงเจ้าฟ้ามหาวิริณหิศ 8 กรกฎาคม ร.ศ. 112 และพระบรมราโชวาทพระราชทานแก่พระเจ้าลูกยาเธอ

กระแสพระราชดำริสในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เมื่อ พ.ศ. 2417 ว่า "พระบาทสมเด็จพะเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ในการสุจริตอย่างเดียว จะให้การตั้งปวงซึ่งเป็น การเจริญแก่บ้านเมืองสำเร็จไป เพราะฉะนั้นจึงได้หย่อนผ่อนพระราชอิสริยยศ ซึ่งพระ เจ้าแผ่นดินต้นพระราชวงศ์แต่ก่อน ไม่มีผู้ใด เป็นผู้ทดแทนขัดขวางได้ และบัดนี้จะให้กุลขัดขวาง และชักนำได้นั้นก็ เป็นการสำคัญ ยากที่พระบาทสมเด็จพะเจ้าอยู่หัวจะทรงสันนิษฐานนำใจ คนที่จะคิดการตั้งปวงนั้นจะ เป็นการสุจริตฤาหรือเป็นการคิดแต่ประโยชน์ตน ไม่คิดถึงคนอื่นก็ จะไม่เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยลงได้ เพราะฉะนั้นควรที่ ปรีวีเคาน์ ซิลเลอร์ จะต้องถวาย สัตยานุสัตย์"¹

พระราชกรณียกิจด้านการปกครองก็เป็นพระราชกรณียกิจ ซึ่งทำให้พระบาทสมเด็จ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง เป็นที่ยกย่องของมหาชนโดยทั่วไป ในรัชกาลของพระองค์ได้มีการ ปกครองแบบจตุสดมภ์ ซึ่งใช้มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา และได้จัดระเบียบการบริหาร เป็น ส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ส่วนกลางได้จัดตั้งกระทรวงกรม ต่าง ๆ ขึ้น มีเสนาบดี ประจำแต่ละกระทรวงรับผิดชอบ และบังคับบัญชา ส่วนการบริหารราชการส่วนภูมิกษานั้นได้ จัดรูปแบบการปกครอง เป็นมณฑลเทศาภิบาล มีเทศาภิบาล ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากส่วนกลางไป ปฏิบัติหน้าที่บังคับบัญชา ระบบใหม่นี้จะบัง เกิดผลสำเร็จย่อมต้องอาศัยข้าราชการที่มีประสิทธิ ภาพ เป็นกำลังสำคัญ และด้วยพระบรมราชวิจารณญาณที่รอบคอบ และทรงเอาพระทัยใส่กับ ปัญหาใหญ่น้อยทั้งปวงโดยละเอียด ยังผลให้ระบบการบริหารใหม่สำเร็จ เป็นผลดีสมพระราช ประสงค์ในที่สุด เหตุสำคัญที่ทำให้การทั้งหลายบรรลุ เป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพก็คือ ความรู้สึกจงรักภักดีและความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่มีอยู่ในใจข้าราชการและราษฎร ทั้งปวง จึงทำให้ทุกคนพยายามทำหน้าที่ของตนอย่างดีที่สุด ซึ่งก็ต้องตรงกับพระราชประสงค์ ที่จะมุ่งหมายให้ความจงรักภักดีของราษฎร เป็น เครื่องนำประเทศชาติบ้านเมืองไปสู่ความ เจริญก้าวหน้า

¹ พระราชดำริสในพระบาทสมเด็จพะจุลจอมเกล้า.... หน้า 1-2

ในสมัยนี้ ความเปลี่ยนแปลงอันสำคัญที่เกิดกับบ้าน เมืองอันหนึ่งที่จะกล่าวเสียมิได้ ก็คือ การที่ทรงส่งพระบรมวงศานุวงศ์ และบุตรหลานข้าราชการออกไปศึกษาวิชาการใน ต่างประเทศ ด้วยทรงมุ่งหมายที่จะให้ศึกษาวิชาการแผนใหม่ที่เหมาะสมกับบ้าน เมืองของ ไทย เพื่อที่จะได้นำกลับมาพัฒนาประเทศ พระราชดำรินี้ยังผลให้ประเทศชาติก้าวเข้าสู่การ พัฒนาอย่างรีบเร่ง สิ่งใดที่มีในอารยประเทศ และไม่เกินกว่าความสามารถที่จะจัดให้มีขึ้น ได้ในประเทศไทย เช่น การสาธารณสุข และการสาธารณสุขทั้งหลาย ก็ได้มีการ จัดสร้างขึ้นในรัชสมัยนี้ บ้านเมืองพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว นอกจากนั้นในรัชสมัยของพระองค์ เป็นระยะเวลาที่แนวความคิด เรื่องประชาธิปไตยกำลังแพร่สะพัดในประเทศทางตะวันตก คน ที่ไทยที่ได้ออกไปศึกษาและรับราชการในต่างประเทศ หรือรับฟังข่าวสารความเปลี่ยนแปลง ต่าง ๆ ของโลกอยู่ภายในประเทศ ก็ได้เกิดมีความปรารถนาจะให้เมืองไทยมีระบบการ ปกครองแบบประชาธิปไตย ในเดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2428 คณะทูตไทย ณ กรุงลอนดอน และปารีส ได้ร่วมกัน เข้าชื่อในหนังสือถวายความเห็นในการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื้อหาสำคัญในคำกราบบังคมทูลนั้น ได้อ้างถึง ภัยของลัทธิจักรวรรดินิยมซึ่งเมืองไทยมีอาจหลีกเลี่ยงได้ วิธีการแก้ปัญหาตามความเห็นของ ท่านเหล่านั้นก็คือ การเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองให้เหมาะกับกาลสมัย เพื่อป้องกัน มิให้มหาอำนาจตะวันตกใช้เป็นข้ออ้างในการเข้ามาแทรกแซงกิจการภายใน เหมือนดังเช่น ที่ได้ปฏิบัติกับประเทศอื่น ๆ รูปแบบการปกครองที่ถือเป็นแบบอย่างของอารยประเทศก็คือ ประชาธิปไตย มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด การปกครองต้องฟังเสียงของคนส่วนใหญ่ ต้องให้สิทธิเสรีภาพแก่ราษฎรเป็นต้น เหตุผลต่าง ๆ ดังที่คณะบุคคลนั้นได้กราบบังคมทูลมา ทั้งหมดนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงปฏิเสธ หากแต่ทรงอธิบาย ให้คณะบุคคลเหล่านั้น เข้าใจถึงปัญหาที่แท้จริงของบ้านเมือง และความจำเป็นเร่งด่วนของ ประเทศไทยในขณะนั้น อยู่ที่ว่าจัดระเบียบการบริหารภายในให้เป็นระบบที่มั่นคงมีระเบียบ แบบแผนที่สามารถปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ประชาชนทั้งหลายได้อยู่เย็นเป็นสุขใน ระยะเวลาอันรวดเร็วมากกว่าการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ซึ่งจะไม่อาจบรรลุผลที่ต้อง

พระราชประสงค์ คือ ความสุขของราษฎรของพระองค์ได้ในเวลาอันรวดเร็ว¹ และการที่ยังไม่ทรงรับที่จะปฏิบัติตามคำกราบบังคมทูลนั้นก็ให้ทรงอธิบายว่า มิได้ทรงหวงแหนพระราชอำนาจในฐานะพระมหากษัตริย์ทรงสมบูรณ์ตามลัทธิราช หากแต่ทรงเห็นว่าไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนอย่างแท้จริงมีพระราชดำรัสว่า "คอเวนเมนต์ นี้แหละ เป็นต้นเหตุที่จะจัดให้การตั้งปวงได้สำเร็จตลอด ถ้าการเรื่องนี้อย่างไม่เป็นการเรียบร้อยได้แล้ว การอื่น ๆ ยากนักที่จะตลอดไปได้เพราะฉะนั้นเราจึงขอให้ท่านตั้งปวงคิดการ เรื่องนี้ตามที่ได้รับมาว่าจะคิดนั้น เกิด การอื่น ๆ ที่จำเป็นจะต้องริพอมบ้างจัดขึ้นใหม่บ้างนั้นเราของดไว้พูดต่อภายหลัง ซึ่งเราพูดอธิบายถึงเราเองดังข้างต้นนั้น มิใช่จะมุ่งหมายปิดหน้าว่า ท่านตั้งปวงลงเพื่อเห็นเอาว่าเราจะเป็นดังเช่นที่ได้กล่าวมานั้นทั่วไป เราเชื่อว่าคงมีผู้รู้แน่ๆ ใจเราเป็นอย่างไรแต่ที่ว่าให้ตลอดดังนี้ เพื่อว่าคนในชั้นจจุบันนี้ถ้าสืบไปข้างหน้า ที่ไม่สามารถจะรู้หัวใจเรา เมื่อได้ยินได้ฟังการทั้งนี้จะเข้าใจหัวใจของเราผิดไป จึงจำเป็นต้องว่าไว้ให้ตลอดตามความเป็นจริงอย่างไรในใจของเรา"²

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ เพื่อความผาสุกของอาณาประชาราษฎร์เป็นอเนกประการ ยากที่จะบรรยายให้หมดสิ้นได้ในเวลาอันสั้น ทรงเอาพระทัยใส่ดูแลในกิจการเพื่อสุขภาพอนามัย ของประชาชนโดยทั่วไป ทรงจัดตั้งโรงพยาบาล จัดการศึกษาแพทย์ ห้ามยาเสพติดให้โทษและทรงดูแลทุกข์สุขของราษฎรอยู่เป็นนิจ ทรงจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน ตลอดจนทำนุบำรุงศาสนาที่ประชาชนของพระองค์เลื่อมใส พระองค์ทรงเป็นที่รักและบูชาของราษฎรทั้งปวง และพร้อมใจกันถวายพระสมัญญาภิไธยพระปิยมหาราชในวโรกาสที่ทรง เสด็จอยู่ในราชสมบัติยิ่งยไปกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นใดในแผ่นดิน นับเป็นพระราชาธิบดีองค์หนึ่งในไม่กี่พระองค์ของโลก ที่ทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นมหาราช ขณะที่ยังดำรงพระชนม์อยู่ ความจงรักภักดีที่ราษฎรมีต่อพระองค์นั้น เป็นเครื่องส่งเสริมพระบรมเดชานุภาพของพระองค์ให้แก่ขยายไปทั่วพระราชอาณาจักร พระราชดำริหรือพระราชประสงค์ใดก็สำเร็จลงได้อย่างรวดเร็ว เพราะประชาชนทั้งปวงมีจิตใจแจ่มใส และยินดีที่จะทำตามพระราชประสงค์จนเต็มกำลัง ประเทศชาติบ้านเมืองจึงได้เจริญก้าวหน้าขึ้นอย่างรวดเร็วยิ่งกว่าในยุคสมัยใด

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชิตติยา กรรณสูตร, เอกสารการเมืองการปกครองไทย (พ.ศ. 2417-2477), (พระนคร, 2518), หน้า 76-81.

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชิตติยา กรรณสูตร, เอกสารการเมือง... หน้าเดิม.

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนปีพุทธศักราช 2475

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระปิยมหาราช และทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร อยู่ในเวลาที่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารนี้ คือตำแหน่งเจ้าชายรัชทายาท (Crown Prince) ตามแบบธรรมเนียมของตะวันตก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้น เพื่อเป็นการกำหนดตัวองค์รัชทายาทให้แน่นอน

ต้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาที่ประเทศไทยมีสถานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคง อันเป็นผลมาจากการบริหาร และสถานการณ์ทางเศรษฐกิจของโลกในระยะเวลาก่อนหน้ารัชกาลของพระองค์ ในเวลานั้นบ้านเมืองของเรามีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในเรื่องของค่านิยม และสถานภาพทางสังคมมีผู้ได้รับการศึกษาอบรมในวิทยาการแผนใหม่จากต่างประเทศ กลับเข้ามาเพิ่มมากขึ้นในขณะที่การพัฒนาของพระนครก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว ผู้ที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศนั้น นอกจากจะนำเอาความรู้จากต่างประเทศเข้ามาแล้วยังได้นำเอาขนบธรรมเนียมประเพณี และค่านิยมของตะวันตกที่ไม่เหมาะสมแก่ลักษณะโครงสร้างของสังคมไทยมาด้วย ประกอบกับความแตกต่างระหว่างชนบท และตัวเมืองมีช่องว่างที่กว้างขึ้น มีคนบางกลุ่มได้รับการดูถูกเหยียดหยามจากคนกลุ่มที่เชื่อว่าตนมีฐานะสูงกว่า จึงเกิดการแตกแยกขึ้นในระหว่างกลุ่มคนโดยเฉพาะอย่างยิ่ง พวกที่เป็นข้าราชการ เช่น การแตกแยกระหว่างข้าราชการ และพลพรรคเสือป่าพรานหลวง¹ จึงได้เกิดมีการพยายามก่อกบฏขึ้น เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2455 (ร.ศ. 130) แต่ถูกปราบปรามลงได้ก่อนที่จะได้กระทำการคณะผู้ก่อการตั้งใจจะปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง เช่นที่นิยมทำกันในต่างประเทศ

¹ ธาณินทร์ กรัยวิเชียร, พระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตย. (กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2519), หน้า 18.

เมื่อมาพิจารณาถึง เหตุการณ์ในครั้งนี้ แล้วอาจจะพอทำความเข้าใจได้ว่า ปัญหาใหญ่ที่ทำให้เกิด เรื่องร้ายแรงนี้ขึ้นก็คือการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงสามารถสร้างความจงรักภักดี ขึ้นในใจของ ข้าราชการทั้งปวงได้ ทั้งนี้แม้ใน เวลาดังกล่าวราษฎรทั้งหลายกับทั้งข้าราชการอีก เป็นจำนวนมากก็ยังคงมีความ เลื่อมใส ศรัทธาในองค์พระมหากษัตริย์อยู่อย่างแน่นแฟ้นอัน เป็นผลมาจากพระบารมีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงบำเพ็ญไว้ แต่การเปลี่ยนแปลงอันมีผลที่จะนำไปสู่อันตราย ครึ่งแรกของสถาบันพระมหากษัตริย์นี้ เกิดจากความไม่พอใจของข้าราชการเพียงกลุ่มเดียว ความไม่พอใจนี้ มิใช่ความไม่พอใจในสภาวะ เศรษฐกิจ หรือสังคมอย่างแท้จริง แต่เป็น ความไม่พอใจความ เหลื่อมล้ำในทางสถานภาพของข้าราชการด้วยกัน ซึ่งเป็น เรื่องของผลประโยชน์ส่วนตัวโดยแท้และความผิดพลาด เพียง เล็กน้อยในข้อที่ว่าข้าราชการบริหารขององค์พระมหากษัตริย์ มิได้มีความจงรักภักดีมากพอที่จะกระทำตามพระราชประสงค์ กล่าวคือ การปฏิบัติหน้าที่อย่าง เต็มกำลัง เพื่อความสุขของประชาชนโดยส่วนรวม แต่กลับมุ่งหมายแต่ ความพอใจส่วนตัว จึง เป็นผลให้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงนี้ขึ้น

ในปลายรัชกาล สถานะการณ์ทาง เศรษฐกิจของโลกภายหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง อยู่ในสภาวะที่ลำบาก ประเทศไทยได้ตก เข้าสู่ภาวะ เสื่อมโทรมทาง เศรษฐกิจนี้ด้วย เพราะในระบอบนั้นไทยได้ใช้สินค้าจากต่างประเทศอยู่เป็นอันมาก ความผิดเคืองของรัฐบาล เริ่มมีมากขึ้นทุกที เมื่อสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น สภาวะ เศรษฐกิจของประเทศอยู่ในภาวะที่ทรุดหนัก ตรงกันข้ามกับสภาพที่เป็นอยู่เมื่อต้นรัชกาล/พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติใน เวลาที่บ้าน เมืองมีสถานะสภาพทาง เศรษฐกิจที่ทรุดโทรม และในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ภาระในการแก้ไขความ เสื่อมโทรมของบ้าน เมืองจึงตกหนักอยู่แก่พระองค์ แม้ว่าทรงเห็นควร ว่าระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอาจ เหมาะสมกับประเทศชาติ แต่ติดขัดอยู่ในข้อที่ว่า ราษฎรส่วนใหญ่ยังขาดการศึกษา และขาดความรู้ความ เข้าใจที่ถูกต้อง เกี่ยวกับการปกครอง ระบอบประชาธิปไตย ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดัดแปลงสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ เป็นสภาองคมนตรี ขึ้น เพื่อทดลองปลูกฝังวิธีการแบบประชาธิปไตย มีพระราชดำรัสในวันเปิด ประชุมสภาองคมนตรีว่า "เรามีความประสงค์ที่จะทดลอง และปลูกฝังการศึกษาในวิธีการ

ปรึกษา ได้เถียงให้สำเร็จเป็นมติ ตามแบบอย่างประชุมใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงได้ตัดแปลง
 สิ่งที่มีอยู่แล้วให้ใช้การได้เหมาะสมตามสภาพของบ้านเมืองที่มีอยู่ในเวลานี้ ถ้าหากถึงเวลาอัน
 ควรที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองประเทศต่อไป ก็จะได้ทำได้สะดวก"

สภานี้ได้สร้างวิวัฒนาการทางการเมืองขึ้น กล่าวคือในสภานี้ก็มีฝ่ายค้าน เช่นกัน
 โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติองคมนตรีในปี พ.ศ. 2470 และได้
 ทรงคัดเลือกกรรมการที่มีคุณวุฒิในด้านต่าง ๆ เป็นสภากรรมการชุดเล็กปรึกษาหารือข้อราชการ
 ตามแต่ที่จะพระราชทานลงมา แต่ได้ทรงกำหนดวิธีการบางอย่างเพื่อป้องกันมิให้สภานี้ล้มเหลว
 และสมาชิกจะหวาดกลัวในการวิพากษ์วิจารณ์การปฏิบัติพระองค์ หรือการดำเนินการปกครอง
 แผ่นดินของพระมหากษัตริย์ทั้งยังให้โอกาสกรรมการเสนอความเห็นต่าง ๆ ได้เองโดยมิต้อง
 รอให้เป็นพระราชดำริมาก่อน นอกจากนี้ยังให้โอกาสสภาที่จะเชิญเสนาบดี และข้าราชการมา
 ให้ข้อเท็จจริงต่าง ๆ ได้ การจัดรูปแบบของสภานี้เป็นไปในลักษณะคล้ายกับรัฐสภาอังกฤษมาก
 และยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีเสนาบดีสภา เพื่อเตรียมฝึกให้มีความรับผิดชอบ
 เหมือนคณะรัฐมนตรีของอังกฤษ และอภิรัฐมนตรีสภา เพื่อเป็นผู้ช่วยพระมหากษัตริย์ด้วย

นอกจากนี้ยังทรงพระราชดำริที่จะให้การศึกษาในเรื่องเกี่ยวกับการเมืองแก่ประชาชน
 เสียก่อน โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองตนเองตามรูปแบบเทศบาล
 เพราะทรงเห็นว่า การที่จะให้การปกครองในระบอบประชาธิปไตยหยั่งรากลึกในอนาคตนั้นจำ
 เป็นต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครอง เสียก่อน ทรงมีพระราชปณิธานแน่วแน่ที่จะพระ
 ราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ราษฎรในเวลาอันใกล้ แต่การก็ไม่เป็นไปตามพระราชประสงค์
 เพราะจากการตกต่ำของสภาวะทางเศรษฐกิจของประเทศทำให้รัฐบาลในเวลานั้น ตัดสินใจ
 แก้ปัญหาโดยการปลดข้าราชการออกเป็นจำนวนมาก เพื่อให้งบประมาณเข้าสู่ "ดุลยภาพ" มี
 ข้าราชการจำนวนมาก ซึ่งหมายถึงครอบครัวของเขาเหล่านั้นได้รับผลกระทบกระเทือนมาก
 จากการนี้ แม้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะไม่มีพระราชประสงค์ให้กระทำเช่นนั้น
 เลยก็ตาม การแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยวิธีนี้ได้รับการคัดค้านอย่างมาก และมีกลุ่มคนหลายกลุ่มได้ถือ
 เอาเป็นหลักในการโจมตีรัฐบาล ในระหว่างที่กำลังทรงพยายามแก้ไขสถานการณ์ของบ้านเมือง
 อยู่นั้นก็เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้น เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 เป็นอันสิ้นสุดการ
 ปกครอง ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในประเทศไทย

จากที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับสถาบันและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในประเทศไทย ว่ามีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ เฉพาะอย่างยิ่งในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น แม้รูปแบบภายนอกจะปรากฏว่าชาติไทยได้รับอิทธิพลของลัทธิเทวราช ซึ่งสมมุติองค์พระมหากษัตริย์เป็นเทวะก็ตามที แต่แนวความคิดนี้ก็ถูกกระทบเปลี่ยนแปลงด้วยอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่คนไทยรับนับถือ เป็นศาสนาประจำชาติสืบมา เป็นเวลาช้านาน การผสมผสานกันระหว่างอิทธิพลของแนวความคิดสองฝ่าย เช่นนี้ จึงปรุงแต่งให้พระมหากษัตริย์ของไทย มีรูปโฉมและแบบแผนแห่งการใช้พระราชอำนาจที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง พระมหากษัตริย์มิใช่สมมติเทพที่ทรงฤทธาานุภาพล้นพ้น โดยหาขอบเขตมิได้ อย่างในบางประเทศ ตรงกันข้ามสมมติเทพของเมืองไทย ต้องทรงใช้พระราชอำนาจทั้งปวงโดยคำนึงถึงปัจจัยที่เป็นกรอบ หรือข้อจำกัดแห่งการใช้พระราชอำนาจอีกมาก ได้แก่ ธรรมะสำหรับผู้ครองแผ่นดินตามคำสอนแห่งพระพุทธศาสนาประการหนึ่ง บทกฎหมายภายในที่เป็นข้อจำกัดพระราชอำนาจ ได้แก่พระธรรมนูญ อันเปรียบได้กับกฎหมายธรรมชาติของนักคิดฝ่ายโลกตะวันตก และกฎหมายเทียบบาลบางบท ที่วางกติกาในการใช้พระราชอำนาจให้เป็นไปในคลองธรรมประการหนึ่ง สนธิสัญญาที่ไทยผูกพันกับนานาชาติ อันเป็นผลจำกัดพระราชอำนาจในเรื่องการเก็บภาษี การพิพากษาอรรถคดีประการหนึ่ง และประการสุดท้ายก็คือ ความที่จะทรงยับยั้งซึ่งพระราชหฤทัยด้วยพระองค์เอง โดยทรงพระมหากรุณาเห็นแก่ประโยชน์ของแผ่นดินและประชาชน เป็นสำคัญอีกประการหนึ่ง ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ จึงเป็นผลให้สถาบันพระมหากษัตริย์ของไทย มีลักษณะพิเศษ และเป็นที่ยอมรับของมหาชนสืบต่อกันจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย การเปลี่ยนแปลงการปกครองที่เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 แม้จะเป็นผลให้การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สิ้นสุดลง แต่สถาบันพระมหากษัตริย์ก็ยังคงดำรงอยู่ และปรับเปลี่ยนเข้ากับรูปแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตยได้อย่างสนิทสนมกลมกลืน เช่นเดียวกับวิถีทางที่ได้ดำเนินมาแล้วร่วมพันปี